

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΤΖΗΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΤΗΣ ΜΙΚΡΗΣ ΜΑΣ ΠΟΛΗΣ

διηγήματα

φωτογραφία στο εξώφυλλο

ΒΟΥΛΑ ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ

Για τη φωτογραφία του εξώφυλλου ευχαριστούμε θερμά
το Φωτογραφικό Άρχείο του Μουσείου Μπενάκη

© Αικατερίνη και Αγγελίνα Χατζή

© γι' αυτή την έκδοση Τò Ροδάκι 1999

ISBN 960 - 7360 - 49 - 4

Τò ΡΟΔΑΚΙò

ΣΑΜΠΕΘΑΪ ΚΑΜΠΙΛΗΣ

Στὴ μικρή μας πόλη εἶχαμε κάπου τέσσερις χιλιάδες Ἑβραίους — περισσότερους, ὄχι λιγότερους. Εἴταν ὅλοι τους μαζεμένοι γύρω ἀπ' τὴ Συναγωγὴ τους — τὸ Συναγῶν, πού τὸ λέγανε καὶ κείνοι καὶ μεῖς, μέσα στὸ παλιὸ Κάστρο τῆς πόλης καὶ σὲ μερικὸς δρόμους ὀλόγυρά του. Οἱ χριστιανοί, πού καθόντανε μέσα στὸ Κάστρο καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς ὀβραϊκοὺς δρόμους ὀλόγυρα, εἶχαν στὴν ὀξώπορτά τους ἕνα στουρὸ ζωγραφισμένο μ' ἀσβέστη. Εἴταν ὅμως λιγῶστοί, πολὺ λιγῶστοί, τόσο πολὺ, πού σ' αὐτοὺς τοὺς δρόμους εἴτανε σπυγνῆθιο παλιὸ νὰ βγαίνει τὴν Παρασκευὴ τὸ βράδυ ἀνθρωπος τῆς Συναγωγῆς, μόλις ἔπεφτε ὁ ἥλιος καὶ τελαλοῦσε δυνατά:

—“Ὡ...ω...ρα γιὰ Σαμπά!... Ὡ...ρ...ααα γιὰ Σαχρί!... Τελαλοῦσε πῶς ἔπεσε ὁ ἥλιος κι ἄρχισε Σάββατο καὶ κανέννας τους νὰ μὴ πιάνει φωτιὰ μὲς στὰ στίτια τους ὡς τ' ἄλλο τὸ βράδυ. Πανακπεῖ δηλαδὴ πῶς εἴταν πέρα γιὰ πέρα ὀβραϊκοὶ δρόμοι. Εἴταν ὁ δικὸς τους μαχαλάς — τὰ ὀβραϊκά.

Ταπεινοί, τόσο ταπεινοὶ σὰν νὰ 'τανε φοβισμένοι καὶ φουκαράδες εἴταν οἱ πλιότεροι — οἱ πιὸ φουκαράδες μέσα στὴν πόλη μας εἴταν αὐτοί. Ἀλήθεια πῶς κ' οἱ δρόμοι τους μέσα στὸ Κάστρο εἴταν ἀπ' τοὺς πιὸ βρώμικους καὶ τὰ παιδιά τους ἀπ' τὰ πιὸ ἄρρωστιάρικα — ὅλο σπυριά. Κάνανε τὸ χαμάλι, τὸ λοῦστρο, τὸ μεροκαματιάρι — τέτοιες δουλειές. Καὶ δουλεύαν καὶ τὰ παιδιὰ τους ἀπὸ μικρά, μαζὶ

τους ἢ κάναν θελήματα καὶ οἱ γυναῖκες τους ξενοδούλευαν, πλένανε, σφουγγαρίζανε στὰ ξένα τὰ σπίτια, ἀκόμα καὶ στὰ πορνεία τῆς πόλης — τόσο μικρὴ καὶ τέσσερα-πέντε τὰ εἴ-
 χε — αὐτὲς καθαρίζανε, τόσο εἴτανε φτωχές. Ἐργάτες ὡ-
 στόσο νὰ πάνε, νὰ μάθουνε τέχνες, ραφτάδες νὰ ποῦμε, μα-
 ραγικοί, σιδεράδες — τέτοια πράματα — κανένας δὲν πῆγαι-
 νε. Δὲν θέλανε, λέγαν, νὰ σκλαβωθῶν μὲ τὸ μεροκάματο
 καὶ τὴν τέχνη. Μερικοὶ τενεχτοῦδες — δηλαδὴ τενεκετζῆ-
 δες — σαγκαράδες — καὶ καλύτερα νὰ πῶ μερμεπιτζῆδες
 τῶν παπουτσιῶν — καὶ ἕνας-δὺο χασάπηδες, πού δὲν πού-
 λαγαν ποτὲς γουρουνίσιο κρέας, εἶχαν κάτι μικρομάγα-
 ζα. Μὰ στὰ ὀβραϊκά μέσα καὶ αὐτοὶ — δὲν πηγαίνανε πα-
 ρατέρα.

Εἴταν ὕστερα οἱ γυρολόγοι τοῦ δρόμου, πραγματευτάδες
 δηλαδὴ, μεταπράτες καὶ παλιατζῆδες, τὸ δικό τους τὸ ὀβραί-
 κο εἶδος, τὸ πάπτου πρὸς πάπτου. Δὲν εἴτανε καὶ πολλοὶ
 μὰ γιομίζαν ὅλη τὴν πόλη μὲ τὴ μεγάλη φασαρία πού κά-
 νανε. Γυροῦσαν τοὺς μαχαλάδες ἀπὸ τὸ πρωὶ ὡς τὸ βράδυ
 μὲ μιὰ τάβλα κρεμασμένη μπροστὰ στὴν κοιλιὰ τους ἢ μιὰ
 μεγάλη σακούλα στὴν πλάτη, κάνε σέρνοντας τὸ μικρὸ κα-
 ροτσάκι τους καὶ φωνάζαν ἀκούραστα — τελαλούσανε τὴν
 πραγματεία τους μ' ἕνα τρόπο ξεχωριστὸ καὶ δικό τους, κά-
 πως σὰν τραγουδιστά, σὰ νὰ σέρνανε τὴ φωνή τους στὸ τέ-
 λος τῶν λέξεων — καθῶς συνήθιζαν ὅλοι τους.

— Οὐβριέ, τὸν φώναζαν οἱ γυναῖκες στοὺς μαχαλάδες,
 σκύβοντας ἀπ' τὸ παράθυρο — ἀκόμα καὶ ἂν τὸ ξεραν τ' ὀ-
 νομά του.

Αὐτὸς ἀκουγε, δὲν κακοκαρδιζόταν πού τὸν φώναζε Ὀ-
 βραῖο, ἀκουμποῦσε τὴν πραγματεία στὸ πεζούλι τῆς πόρτας
 ἢ πάνω στὸ δρόμο, ἔπαιρνε μιὰν ἀνάσα καὶ τὴν περίμενε
 νὰ κατέβει γιὰ ν' ἀρχίσουν ἐκεῖ παζάρεμα ἀτέλειωτο γιὰ

ἕνα μασσούρι κλωστή ἢ μιὰ πῆχη λάστιγο γιὰ βρακοζῶνα
 πού τὸ χρησιμοποιοῦσαν καὶ γιὰ καλτσοδέτα.

Τὰ παιδιὰ καμιά φορὰ τρέχαν πίσωθὲ του καὶ φωνάζανε
 τραγουδιστὰ καὶ τὸν χοροῖδεῦαν:

*Σπίφτα, ράμματα, βιλόνια,
 τ' Ὀύβριου τὰ παντελόνια...*

Αὐτὸς δὲν κακοκαρδιζότανε μὲ τὰ παιδιὰ καὶ τραβοῦσε
 τὸν ἀνήφορο, σκύβοντας τὸ κεφάλι του πάνω στὴν πανά-
 κριβη πραγματεία του, πού τὴν ἀβγάτιζε μέρα μὲ τὴν ἡμέρα,
 μὲς στὸ λιοπύρι καὶ τὴ βροχή, τὴν καταφρόνια καὶ τὸν πε-
 ρίγλο, ὅσο νὰ τὸν ἀξιώσει ὁ Θεὸς ν' ἀνοίξει καὶ αὐτὸς τὸ
 δικό του τὸ μαγαζὶ στὸ παζάρι μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους.

Στὸ παζάρι τῆς πόλης θὰ 'τανε καμιά ἑκατοπεννηταριά -
 διακόσιοι Ἑβραῖοι μὲ μαγαζιά — τόσο ἀπ' τὶς τέσσερις χι-
 λιάδες. Ἄλλοι μὲ μικρὰ μαγαζιά καὶ καμπόσοι μὲ βαρβάτα
 ἐμπόρια — ὅσο βαρβάτα μπορούσανε νὰ 'ναι τὰ ἐμπόρια σὲ
 μιὰ πόλη πού τὴν ἔτρωγε τὸ σαράκι, εἶδος γεροντοχτικιό.
 Πουλούσανε πανικά, γυαλικά, σιδερικά, τέτοια ἐμπόρια,
 εἶδος ἔτομο, ἀπ' ἔξω φερμένο, ὄχι στάρια, τροφίματα, ἐγ-
 χώρια εἶδη — τέτοια πράματα δὲν εἶχε κανένας τους. Τὰ
 μαγαζιά τους εἴταν ἀνακατωμένα μὲ τῶν χριστιανῶν, δὲν
 εἶχαν παράξενο τίποτα, γένια ἢ στὸ ντύσιμο, ὅπως ἄλλου,
 καὶ τὴ φωνὴ τους ἀκόμα πασκίζαν αὐτοὶ καὶ τὴ σουλουπό-
 νανε νὰ μὴ σέρνεται — ξεχωρίζαν ὥστόσο καὶ αὐτοὶ μὲ τὸ
 πρῶτο πὼς εἴταν Ἑβραῖοι.

Τέλος — εἴτανε καὶ κάτι λιγοστοί, πολὺ λιγοστοί, σπου-
 δαγμένοι, ἕνας-δὺο γιατροί, φαρμακοποιοί, ἕνας-δὺο δικη-
 γόροι καὶ κάτι δασκάλοι τῶν ξένων γλωσσῶν, ὄχι ἄλλες
 ἐπιστῆμες, μηχανικοί, γεωπόνοι, νὰ ποῦμε, τεχνικοί γενικά,

πού και σ' ὅλη τὴν πόλη δὲν εἶταν πολλοὶ — δὲν τοὺς σήκωνε ὁ τόπος.

Αὐτοὶ πού 'χανε τοὺς παράδες ζούσανε βέβαια καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, σὲ καλύτερα σπίγια, εἶχαν και δούλες — 'Οβριές — κ' εἶχανε φικιάξει ἔξω ἀπ' τὸ Κάστρο ἕνα-δύο ὀβραϊκοὺς δρόμους, πού 'ταν κι ἀπὸ τοὺς καλύτερους τῆς πόλης. Αὐτοὶ τὸ βράδυ ἀνεβαίνανε και στὰ καφενεῖα στὴν πλατεία τῆς πόλης, εἶχαν νταραβέρια μὲ καλοὺς νοικοκυραίους και καθόντανε μαζί τους και παίζανε τάβλι. "Οποιοὺς ἔχανε πλήρωνα και γιὰ τοὺς δύο τους.

Πλούσιοι και φτωχοὶ εἶταν ὅλοι τους μαζεμένοι γύρω ἀπ' τὴ Συναγωγὴ τους, εἶταν ὅλοι θρησκοὶ, κανέννας δὲν ἔπιανε φωτιά τὸ Σάββατο και κανέννας δὲν δούλευε τὸ Σάββατο. Πλούσιοι και φτωχοὶ, εἶταν ὅλοι τους ταχτικοὶ στὴ ζωὴ τους, παντρευόνταν ἀπὸ μικροὶ κ' εἶχαν ὅλοι τους ἕνα δεύτερο ροῦχο, καλύτερο, γιὰ νὰ τὸ φορᾶνε τὸ Σάββατο, νὰ πᾶνε τὸ πρωὶ στὴ Συναγωγὴ τους και νὰ βγοῦνε τ' ἀπόγευμα νὰ κάνουν περίπατο. Οἰκογενειακῶς. "Οσοὶ μπορούσανε καθόντανε και στὸ καφενεῖο, πάλι οἰκογενειακῶς. Πίνανε καφέ ἢ μιὰ γκαζόζα, οἱ γυναῖκες τους τρώγανε μιὰ βανίλια και τὰ παιδιὰ μοιραζόντανε τὸ λουκούμι πού κοβόταν στὰ δύο — δὲν ντρεπόνταν πού τοὺς κοιτοῦσαν ἀπ' τὰ γύρω τραπέζια. Τὴν Κυριακὴ τ' ἀπόγευμα ξαναβγαίνανε περίπατο, πάλι οἰκογενειακῶς ἢ πηγαίνανε στὸ καφενεῖο και χασμουριόνταν ὄσπου νὰ περάσει κι αὐτὴ — μιὰ μέρα ἀκόμα χαμένη.

Τέτοια ταπεινὴ, φρόνιμη και συμμαζεμένη εἶταν ἡ ζωὴ ὁλωνῶν τους.

Κι ὥστόσο μέσα στὴν πόλη λέγανε γι' αὐτοὺς πολλὰ και διάφορα πράγματα. Τοὺς φορτώναν ἕνα σωρὸ κουσούρια, κακίες κι ἀδυναμίες, πού τάχα ἐμεῖς δὲν τὶς εἴχαμε — και πρῶτα-πρῶτα γιὰ τοὺς παράδες πού τοὺς μαζώνανε δεκάρα-δεκάρα και πού τάχα ἐμεῖς τοὺς σκορπούσαμε. Γενικὰ τοὺς παρασταίνανε σὰν ἀνθρώπους παρακατιανούς, ράτσα τιποτένια και βρώμικια. Τοὺς λέγανε παλιόβριους και τσιφούτηδες. Οἱ μεγάλοι δὲν τοὺς τὸ φωνάζαν μπροστὰ τους, μὰ σὰν τύχαινε 'Εβραῖος νὰ βρεθεῖ μιὰ φορὰ ἔξω ἀπ' τὸ παζάρι και τὰ ὀβραϊκα, στοὺς μακρινούς μαγαλάδες τῆς πόλης και τὸν γνωρίζανε τὰ παιδιὰ, τρέχανε πίσω του και τοῦ φωνάζαν τραγουδιστά:

*Οἰβριεῖ, παλιόβριε
πού 'ν' ἡ κότα πῶκλεψες...*

'Ανοησίες δηλαδὴ τῶν παιδιῶν και τῶν μεγάλων πού τὰ βγάζαν αὐτά, γιὰτὶ οἱ 'Εβραῖοὶ πού 'χαμε μεῖς στὴ δική μας τὴν πόλη δὲν κλέβαν και προπαντὸς δὲν κλέβανε κότες. Μὰ ἂν ὅλοι τὸ πίστευαν πὼς οἱ 'Εβραῖοὶ κάνουνε τόσα και τόσα, δὲν πειράζει φυσικὰ νὰ φωνάζει και τὸ μαζούμι — τὸ παιδάκι δηλαδὴ — πὼς κλέβαν και κότες. Δὲν εἶτανε μάλιστα και παράξενο πὼς στὸ τέλος τὸ 'χανε και οἱ ἴδιοι πιστέψει πὼς κάπως ἔτσι πρέπει νὰ 'ταν τὰ πράματα, ἀφοῦ κι ἀναμεταξύ τους ἀκόμα μπορούσαν νὰ βρίζονται ἢ νὰ χαϊδεύονται φωνάζοντας ὁ ἕνας στὸν ἄλλον παλιόβριο.

Λέγαν ἀκόμα γι' αὐτοὺς και πολλές μικρὲς ἱστορίες πού τὶς εἶχαν ἀκούσει μονάχα, μὰ τὶς παράσταναν ὅλοι σὰ νὰ 'ταν ἀλήθεια και νὰ 'χανε γίνει στὴ δική μας πόλη ἀπὸ δικούς μας 'Οβραῖους. Και εἶταν ἔτσι καλοφκιαγμένες, νόστι-

μα κι όμορφούτσικα ταιριασμένες, πού δέν εΐταν παράξενο πάλι νά τίς άκούσει κανέννας κι από τούς 'Οβραίους τούς ίδιους νά τίς λένε και νά γελούνε — τίς βρΐσκανε δηλαδή κι αύτοί ταιριασμένες.

Οί μανάδες λέγανε κι αύτές στά παιδιά τους νά μ'ην άργούνε τό βράδν νά γυρίσουνε σπίτι, γιατί έξω άπ' τά τζΐνια — τά φαντάσματα πού βγαίνουν άμα πέσει τό σκοτάδι — εΐναι κι 'Οβραΐοι πού πιάνουνε τά μικρά τά παιδιά και τά βάνουνε στά βελόνια κι από τό αίμα τους φιλίχουνε τά ματσόθ — τ' άζυμα δηλαδή. Πάλι άνοησίες φυσικά γιατί παιδι κανένα δέ χάθηκε ποτές άπ' άφορμή τούς 'Οβραΐούς. Και τό ξέρουν όλοι. Και τό Πάσχα, τήν Πρωτοχρονιά και τά Καλύβια — τή γιορτή τής Σκηνοπηγίας — αύτές τίς τρείς μεγάλες γιορτές τους, οί γειτόνοι τους οί χριστιανοί, κι άλλοι τους γνώριμοι μέσα στην πόλη, τά δεχόνταν άπ' αύτούς τ' άζυμα πού τους στέλνανε, δηλαδή τά ματσόθ. Και δέν φοβόντανε πώς εΐναι ζυμωμένα με τό αίμα. Και τούς στέλνανε και κείνοι στο δικό μας τό Πάσχα κουλούρια και πορτοκάλια στο μαντίλι — πασχαλιές πού τά λέγανε — μόνα κι τά κόκκινα αύγά δέν τους στέλνανε.

Εΐταν δηλαδή τά πράματα μπερδεμένα λίγο με τούς 'Εβραίους. "Όσο και νά τους καταφρονούσαν, είχαν όλοι τους μέσα στην πόλη κάθε λογής καλά νταραβέρια μαζί τους, και ψωνίζαν άπ' αύτούς και δανείζονταν, οί πλούσιοι συνειταιριζόνταν στα έμπόρια κ' οί φτωχοί τραβούσαν τά ίδια με τή φτώχεια και με τά βάσανα. Και μ' όσα κακά κι άν τους φόρτωναν, κανέννας ποτέ δέν άκούστηκε νά πειράξει 'Εβραΐο μόνο και μόνο γιατί εΐταν 'Οβριός, ποτές μήτε τή Μεγάλη τήν Πέμπτη — όχι, δέν τους πειράζαμε έμείς.

Δέν είχαν τίποτα νά φοβηθοϋν από μάς. Κι ώστόσο, παρ'όληδες ή ζητιάνοι, σπουδαγμένοι ή δουλευτάδες, από κεί,

άπό τά όβραΐικα τά δικά τους, κανέννας δέν ξέκοβε, δέν πήγαινε παραπέρα, δέν χώριζε άπό τούς άλλους.

— 'Εδω εΐναι ή κλώσσα, τούς έλεγε ό Σαμπεθάι Καμπιλής.

Και τό 'βρισκαν όλοι σωστό και σοφό με τήν κλώσσα του — πού νά πās και νά χάνεσαι μέσα στους ξένους; Και κανέννας δέν έφευγε άπό τήν κλώσσα. Μήτε για όρκο δέν εΐταν 'Εβραΐός πού νά κάθεται σ' άλλον μαχαλά μέσα στην πόλη.

Γρήγορα-γρήγορα τρέχαν τό βράδν νά μαζωχτοϋνε γύρω στην κλώσσα τους — σά νά ζύπναγε μέσα τους ένας φόβος παλιός. Μόλις έπεφτε τό σκοτάδι ό μαχαλάς τους έρημωνόταν κι ό έσκιος τού Κάστρου άπλωνόταν πάνω του, κάθιζε πάνω του. 'Αμπαρώναν τίς πόρτες, κλεινότανε μέσα και κάναν πολλά παιδιά σάν τους χωριάτες. Μερικοί μέσα στην πόλη θέλανε νά λένε πώς οί 'Οβριές με τά παχιά τους τά χείλια εΐτανε γρήγορες στον έρωτα σάν τίς περιτιρές κ' εύκολες στην γέννα σάν τίς κουνέλες — και γι' αύτό τά πολλά τά παιδιά τους.

Τίς άγριες χειμωνιάτικες νύχτες ό δυτικός άνεμος έρχόταν άπό τή λίμνη πού βρΐσκεται δίπλα στην πόλη και ξεστοϋσε στον όβραΐικο μαχαλά βουίζοντας μέσα στα σκοτεινά χαγιάτια και τίς σαραβαλιασμένες στέγες, γιομάτος όνειρα τρομαγμένα. Τίς ήμερες νύχτες, μέσα στην ήσυχία, άκουγόταν οί καλαμιές πού τραβούσανε σ' άτελείωτο μάκρος τό πνιγμένο τους άργοςάλεμα, κάτι σά θρήνος για μιά χαμένη ζωή. Κι από τίς άρχές τής άνοιξης ως τό τέλος τού καλοκαιριού, ό ύπνος τού μαχαλά λικνιζότανε μέσα στην άτέλειωτη συνουλία τών βατράχων πού δίπλα στο μαχαλά διαλαούσαν άπό τή λίμνη τό χορτασμό και τούς έρωτές τους πάνω στην πράσινη, βρώμικη λάσπη τής όχτης.

Ἡ ἑβραϊκὴ κοινότητα σ' αὐτὴ τὴν πόλιν πρέπει νὰ 'ταν καμωμένη ἀπὸ χρόνια πολὺ παλιά. Γι' αὐτὸ τὰ ὀβραϊκά εἴτανε μέσα στὸ Κάστρο της. Καὶ γι' αὐτὸ κ' ἡ Συναγωγὴ της εἶχε ἀρχιραββίνο κι ὄχι ραββίνο. Καὶ λέγανε κιόλας πὼς εἴταν Μητρόπολη τῆς Συναγωγῆς τῆς Νέας Ἰόρκης ἢ τοῦ Σικάγου — δὲν τὰ θυμάμαι τώρα καλά.

Ὁ Σαμπεθαὶ Καμπιλὴς ἔλεγε σχετικὰ πὼς αὐτοὶ δὲν εἴταν Ἰσπανοεβραῖοι σὰν τῆς Θεσσαλονίκης, μὰ βρισκόνταν ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς πρώτους διωγμοὺς τῶν Ρωμαίων κ' ἔφτασαν γραμμὴ ἀπὸ τὴν Παλαιστίνη καὶ σταθῆκαν ἐκεῖ καὶ κονέψαν καὶ δὲν τὸ κούνησαν ὕστερα. Δηλαδὴ κάπου δυὸ χιλιάδες χρόνια βρισκόνταν ἐκεῖ — αὐτὸ ἔλεγε.

Διαβασιμένος κανέναν θὰ μπορούσε νὰ τοῦ παρατηρήσει πὼς ὁ ἑβραῖος περιηγητὴς Βενιαμὴν ὁ Τουδέλας, ποὺ γύρισε ὅλη τὴν Ἑλλάδα στὰ μέσα τοῦ δωδέκατου αἰώνα καὶ πῆγε σ' ὅλες τὶς ὀβραϊκές Συναγωγές καὶ τὶς ἀναφέρει μίᾳ πρὸς μίᾳ, δὲν γράφει τίποτα γιὰ Ὀβραίους σ' αὐτὴ τὴν πόλιν μῆτε κὰν τὴν ἀναφέρει. Ὁ Σαμπεθαὶ Καμπιλὴς εἶχε ἀμέσως ν' ἀντιπροβάλει τὰ ἀναγκαῖα ἐπιχειρήματα καὶ νὰ τὸν κολλήσει στὸν τοῦχο.

Ἐλεγε δηλαδὴ πὼς ὁ ἄλλος περιηγητὴς τοῦ ἴδιου καιροῦ, ὁ Ἄραβας Ἐδρισὴ, γράφει πὼς ἡ πόλιν αὐτὴ, ἡ δική μας, εἶναι καμωμένη πάνω σὲ νερά. Αὐτὸ βέβαια δὲν εἶναι καὶ καμὶὰ σπουδαία ἀνακάλυψη αὐτουνοῦ τοῦ Ἐδρισῆ, ἀφοῦ δίπλα στὴν πόλιν βρίσκεται ἡ λίμνη. Ἐλα ὅμως ποὺ τὸ ἴδιο γράφουνε καὶ τὰ πανάρχαια χαρτιὰ τῶν Ὀβραίων τῆς πόλης αὐτῆς, πὼς εἶναι «γχιὼδ» — κάπως ἔτσι, πάλι δὲν θυμάμαι καλά — δηλαδὴ πόλιν πάνω σὲ νερά. Καὶ πὼς αὐτὸ λογαριαζότανε πάρα πολὺ ἀπὸ τοὺς Ὀβραίους τοῦ παλιοῦ καιροῦ, νὰ τὸ γράφουνε δηλαδὴ σὲ τί μέρος τὸ φικιάζανε τὸ

καινούργιο τὸ Συναγῶι τους. Καὶ πὼς τέλος αὐτὸ θὰ μπορούσε κανέναν νὰ τὸ βρεῖ νὰ ταιριάζει μὴ χάρα καὶ μὲ τοῦ Προκόπιου ὄσα γράφει γιὰ τὴν Εὐροια στὸ βιβλίον του γιὰ τὰ χτίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ — «ὕδασι κατακορῆς»... Ἄρα «γχιὼδ» ἴσον Εὐροια καὶ Εὐροια, ἡ δική μας ἢ πῶλη. Ὅπερ εἶδει δεῖξαι.

Ὅλο αὐτὸ εἴταν ἓνα ζήτημα ποὺ δὲν φαίνεται νὰ τοὺς σκότιζε καὶ πολὺ τοὺς ξυπόλυτους ἑβραίους τῆς πόλης μας καὶ τὶς Ὀβραῖες ποὺ ξενοδούλευαν γιὰ ἓνα κομμάτι ψωμί. Μῆτε τοὺς βοηθοῦσε σὲ τίποτα, νὰ τὸ ξέρουνε δηλαδὴ ἂν εἶχανε φτάσει κεῖ πέρα κυνηγημένοι ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους στὴν Παλαιστίνη ἢ τὴν Ἱερὴ Ἐξέταση στὴν Ἰσπανία. Παραδεχόνταν ὠστόσο κι αὐτοὶ πὼς γιὰ νὰ κάθεται ὁ Σαμπεθαὶ Καμπιλὴς ὁ δικός τους καὶ νὰ χάνει τὸν καιρὸ του μὲ χαζοπράγματα τέτοια παναπεῖ πὼς δὲν θὰ 'τανε χαζοπράγματα καὶ θὰ 'χε βέβαια κάποιον χρήσιμο λόγο — γι' αὐτὸν τὸν ἴδιο — κι ἂν εἴτανε γι' αὐτόν, εἴτανε σίγουρα καὶ γι' αὐτούς, γιὰ ὅλους τους. Λέγανε μάλιστα πὼς εἶχε καθίσει κ' εἶχε γράψει κ' ἓνα σημείωμα γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ τὸ ἔδωσε κάποτε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας, στὰ μέγαρα κεφάλια. Καὶ τοὺς ἔγραφε στὸ σημείωμα, πὼς γιὰ νὰ βρισκονται ἐκεῖ — σίγουρα πράγματα κι ἂς μὴν τὸ γράφει αὐτὸς ὁ Τουδέλας — δυὸ χιλιάδες χρόνια οἱ Ὀβραῖοι παναπεῖ πὼς κι ἡ πόλιν καὶ τὸ Κάστρο της βρισκόνταν ἀπὸ τότες, δυὸ χιλιάδες χρόνια. Καὶ, φῶς φανάρι, λοιπόν, ἀποκλείεται νὰ χτιστῆκαν ἀπὸ βαρβάρους ποὺ κατέβηκαν ὕστερτερα, ἂν εἶναι ἀλήθεια πὼς πατήσανε ποτές τὸ ποδάρει τους στὴν Ἑλλάδα οἱ βάρβαροι. Καὶ τὸ δεχτήκανε, λέγανε, μὲ τιμὴ καὶ χάρα οἱ σοφοὶ τῆς Ἀθήνας τὸ σημείωμα αὐτὸ γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν αὐτοὶ ἐπιστημονικῶς — ὅπως εἶναι ἡ δουλειὰ τους — ἀφοῦ ἔτσι ὁμορφα-ὁμορφα, μαζὶ μὲ τὴν πα-

λαϊότητα τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινότητος σ' αὐτὴ τὴν πόλιν — ζήτημα ὄχι καὶ τόσο σπουδαῖο — ἀποδειχνόταν καὶ ἀπὸ τὸ Σαμπεθαί Καμπιλὴ ἢ αἰωνιότητα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς — ζήτημα σπουδαιότατο, καθὼς ξέρουμε ὅλοι μας. Καὶ προπαντός, ἡ συνέχεια τῶν πολιτισμῶν τῆς.

Ὁ Σαμπεθαί Καμπιλὴς δὲν εἶχε καμιὰ ἐπίσημη ιδιότητα. Δὲν εἶταν χαχάμης στὸ Συναγώγι οὔτε σύμβουλος στὴν Κοινότητα τῶν Ἑβραίων οὔτε ἐπίτροπος σὲ λεφτά οὔτε τίποτα. Δὲν ἀνακατευόταν σὲ τίποτα, δὲν πῆγαινε πουθενά, οὔτε στὸ νομάρχη γιὰ ζήτημα τῆς κοινότητος οὔτε στοὺς βουλευτὲς γιὰ ρουσφέτια οὔτε στὸ δῆμαρχο γιὰ παράπονα οὔτε σὲ κανένα. Μιά φορά τὸ χρονο μονάχα, μαζὶ μὲ τὸν πρόεδρο τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος καὶ τὸν ραββίνο τῆς Συναγωγῆς ἔμπαινε σ' ἓνα ἀμάξι ἀνοιχτὸ καὶ πηγαίνανε τὸ Πάσχα στὸ Μητροπολίτη μας νὰ τοῦ εὐχρηθῶνε τὰ χρόνια πολλά. Ἄλλη μιὰ φορά τὸ χρονο, στὴ γιορτὴ τοῦ Μπαϊραμιού, ἔτσι πάλι μὲ τοὺς ἄλλους δύο, πῆγαινε καὶ στὸ Μουφτή.

Αὐτὸς ὁ Μουφτῆς δὲν ἐκπροσωποῦσε κανέναν πιά, μήτε στὴν πόλιν μήτε στὴν περιοχὴ — δὲν ὑπῆρξε πελατεία. Εἶταν ἓνας γέρος ἄνθρωπος ποὺ βαρέθηκε νὰ φύγει στὴν Τουρκία τοῦ Κεμάλ μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν. Παρακάλεσε καὶ πλήρωσε, Τούρκους καὶ Ρωμιούς, καὶ τὰ κατὰ φερε τέλος νὰ βγάλει ψεύτικα χαρτιά πὼς εἶταν ἀλβανικῆς καταγωγῆς καὶ τέλος τὸ γλύτωσε τὸ ξερῖζωμα ποὺ ξεσήκωσε τότε θρῆνο καὶ θρῆνο στοὺς τούρκικους μαχαλάδες.

Ἐνα χτηματάκι εἶχε ὅλο καὶ ὅλο καὶ μ' αὐτὸ ψευτοζοῦσε. Εἶχε καὶ δύο κορίτσια ποὺ μεγάλωσαν καὶ δὲν ἤξερε μὲ ποιόνε νὰ τὰ παντρεύει καὶ ἀρχίσαν καὶ κεῖνα — τί νὰ κάνουν

τὰ ἔρημα; — καὶ τὰ παίζανε μὲ κάτι μόρτες Ρωμιούς. Καὶ θέλανε νὰ λένε μέσα στὴν πόλιν πὼς αὐτοὶ τὰ τρομάζαν τὴ νύχτα καὶ ξεφώνιζαν ἔτσι ξαφνικά τὰ τρία παγώνια ποὺ φύλαγε στὴν αὐλὴ τοῦ ὁ Μουφτῆς — οἱ μόρτες πηδούσαν τὸν τοῖχο.

Αὐτὸς πέρναγε τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του στοὺς παλιούς καφενέδες τῆς πόλιν καὶ καθότανε δίπλα στοὺς ταβλαδόρους καὶ ὅλο κούναγε τὸ κεφάλι του ἀπὸ τὸ πρῶλὸς τὸ βράδυ. Μερικοὶ λέγανε πὼς συλλογιζόταν τὸ μεγάλο τούρκικο ντοβλέτι ποὺ χάθηκε — ὅμως εἶχε πιά ξεκαρφωθεί πίσω στὸ λαϊμὸ του καὶ γι' αὐτὸ τὸ κούναγε.

Ὅπως καὶ νὰ πεῖς, εἶταν μιὰ φορά καὶ αὐτὸς θρησκευτικὸς ἀρχηγός. Ἄλλες δέκα θρησκείες νὰ ἔχαν ἀρχηγούς μέσα στὴν πόλιν — καὶ ἄς εἶταν καὶ τέτοιους, δίχως πελατεία — σ' ὅλους τοὺς θὰ πῆγαινε ὁ Σαμπεθαί Καμπιλὴς μιὰ φορά τὸ χρονο στὴ μεγάλη γιορτὴ τους νὰ τοὺς ξαναπεῖ μὲ ταπεινοσύνη τὸ ἴδιο:

— Ἐνας εἶναι ὁ Θεός. Καὶ μὲ τὸ φόβο του ζοῦμε.

Εἶταν δηλαδὴ ἓνας ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ. ἤξερε νὰ διαβάξει ὀβραϊκά, μελετοῦσε στὰ σοβαρὰ τὴ γραφὴ καὶ πλιότερο τὸ Ταλμουτ καὶ βοηθοῦσε τὸ ραββίνο τῆς Συναγωγῆς νὰ κρατιέται πιστὰ ἢ θρησκευτικὴ τάξη ποὺ τὴν ἤξερε στὴν ἐντέλεια. Τὸ Λευτικὸν εἶτανε τ' ἀγαπημένο του βιβλίον καὶ τὸ ἔξερε ἀπόξω καὶ στὴν ἑλληνικὴ του μετάφραση.

Κοντούτσικος, στρογγυλούτσικος, φόραγε πάντα ἓνα στενὸ μαῦρο κουστοῦμι τὸ καλοκαίρι καὶ ἓνα τὸ ἴδιο στενὸ, μαῦρο πάλι, παλτὸ τὸ χειμῶνα, μὲ τρία κουμπιά, στιβόλια μὲ κουμπιά καὶ μιὰ γκριζὰ ρεπούμπλικα, φινό μπορσαλίνο, ὅμως τόσο ἄσχημα πατημένη στὸ στρογγυλὸ του κεφάλι ποὺ θαρροῦσε πὼς τώρα θὰ πέσει.

Ἰδιο σὰν αὐτὸν εἶταν καὶ τὸ μαγαζί του — ἡ ἄκρα τα-

πεινοσύνη. Είτανε σ' ένα δρομάκι τῆς ἀγορᾶς μὲ μιὰ πόρτα θολωτή, χαμηλή, ἔπρεπε νὰ σκύψεις γιὰ νὰ μπεις. Μέσα — φάτσα, εἶταν ἕνα τραπεζάκι μὲ τὴ σκουριασμένη κόπια πάνου καὶ δίπλα, στ' ἀριστερά, μιὰ μικρὴ κάσα γιὰ τὰ λεφτά. Στὰ ράφια εἶτανε μονάχα κάτι λίγα τόπια πανί — δούτερο πράμα, γιὰ τοὺς χωριάτες καὶ γιὰ τὴ φτώχεια, χασέ — χομαῖ πού τὸ λέγανε — ντρίλι, ρετσίνα, τέτοια πράματα.

Γιὰ νὰ ψωνίσει κανέναν μιὰ πῆχη πράμα εἶχε καταντήσει σιγά-σιγά καὶ δὲν πατοῦσε κεῖ μέσα, ὄξω κι ἂν ἐρχότανε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ παζάρι τῆς πόλης. Μὰ καὶ πάλι δὲ θὰ ξεγελοῦτανε νὰ μπεῖ σ' ἕνα τέτοιο παλιομάγαζο. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ παζαριῦ θὰ τὸν εἶχανε τραβήξει στὰ δικά τους τὰ μαγαζιά οἱ ἐμπόροι πού στεκόνταν στὴν πόρτα — Ὁβραῖοι καὶ Ρωμοὶ — καὶ φωνάζανε, κὰν ἐκείνοι κὰν οἱ παραγιοί τους, καὶ τραβοῦσαν τοὺς χωριάτες ἀπὸ τὸ μανίκι — νὰ μπεις, νὰ ἰδεῖς καὶ νὰ μὴν ἀγοράσεις...

Μέσα στὸ μαγαζὶ τὸ δικό του ὁ μικρότερος ἀδερφός του ὁ Σιέμος καὶ τὰ δυὸ τὰ παιδιὰ του, ὅταν δὲν εἶχαν δουλειὰ δὲν καθόντανε — δὲν τοὺς ἄφηνε αὐτὸς νὰ καθίσουν οὔτε βγαῖναν στὴν πόρτα — δὲν ἤθελε αὐτὸς νὰ βγαίνουν στὴν πόρτα. Ἀκουμπούσανε βαρύθυμοι στοὺς ἄδειους μπάγκους, χασμουριότανε κρυφὰ καὶ μουρμουρίζανε σιγά-σιγά μὴν τοὺς ἀκούσει. Αὐτὸς καθότανε σκυμμένος σὲ κεῖνο τὸ τραπέζι, ὅλο θὰ ἴγραφε κάτι, κάτι λογάριαζε, ἀπὸ τὸ πρῶν ὡς τὸ βράδου πού κλειοῦσαν καὶ τοὺς ἔπαιρνε καὶ φεῦγαν κ' οἱ τέσσερις, γραμμὴ γιὰ τὸ σπῆτι, αὐτὸς μπροστὰ μὲ τὸ Σιέμο, τὰ παιδιὰ παραπίσω.

Τέτοιο, λοιπόν, εἶτανε καὶ τὸ μαγαζὶ του — μιὰ τρύπα. Κι αὐτὸς ζοῦσε κεῖ μέσα χωρὶς καμιὰ ἀπὸ τίς χαρὲς πῶχουν οἱ ἀνθρῶποι, χωρὶς φῶς καὶ χωρὶς στολίδι κανένα, μὲ ψωμί καὶ νερό μονάχα — καθῶς λέγανε.

— Ἀφροσέ μας κ' ἐμᾶς νὰ κάνουμε κάτι, μουρμουρίζε κάποτε ὁ Σιέμος... Μήτε σιλλάβοι... Τι κάνουμε ἐμεῖς ἐδῶ μέσα;

Αὐτὸς σήκωνε τὰ μάτια του καὶ τοὺς κοίταζε καὶ τοὺς τρεῖς.

— Μαθαίνετε νὰ τυραννίσετε... Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο... Πῶς ἀλλιώς θὰ τὸ κρατήσετε τὸ μαγαζὶ;

Ὁ Σιέμος κατέβραζε τότες τὸ κεφάλι του καὶ τὸ κατεβάζανε καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Σαμπεθαί. Ἀλήθεια πῶς θὰ τὸ κρατούσανε; Ὁ κόσμος ὅλος τὸ ἔφερε μέσα στὴν πόλη πῶς αὐτὸ τὸ μαγαζὶ εἶτανε τὸ μεγαλύτερο στὸ παζάρι μας. Πίσω ἀπὸ κεῖνο τὸ τραπέζι πού καθόταν ὁ Σαμπεθαί Καμπιλὴς ἄνοιγε μιὰ πορτοῦλα κ' ἐμπαινες ἀπὸ κεῖ σ' ἕνα πρᾶμα σκοτεινὸ καὶ μακρὸ, πού δὲν εἶταν μὴτε μαγαζὶ μὴτε κι ἀποθήκη — εἶταν καὶ τὰ δυό. Πάνω σὲ μπάγκους καὶ σὲ κάσες μεγάλες, πνιγμένο στὴ ναφθαλίνη, στοιβάζοταν ἐκεῖ τ' ἄνθος τῆς πραιμάτειας, ἀπὸ τσόχα, καμπαρντίνα καὶ φανέλα ἐγγλέζικη ὡς τοὺς χασέδες καὶ τὰ λινὰ καὶ τὰ κάμποτα κι οὔτε πρόφτανε νὰ σταθεῖ. Πάνω ἀπὸ ἕκατὸ μαγαζιά σ' ὅλη τὴν περιοχὴ ἀπ' τὸν Καμπιλὴ ἤθελε νὰ πάρουν κι ὄχι ἀπ' ἄλλον. Ἡ ἀποθήκη ἄνοιγε πίσω, μὲ μιὰ πόρτα σιδερένια σ' ἕνα στενὸ τοῦ ὀβραϊκοῦ μαχαλά. Ἀπὸ κεῖ ἔμπαινε κ' ἔβγαине τὸ ἐμπόρευμα, χωρὶς μπούγιο καὶ φασαρία, σὰ νὰ γινόταν λαθρεμπόριο. Καὶ παρὰς, μετρητά, λιανοπούλι στὴν κάσα, τίποτα — δούλευε συναλλαγματοικὴ μὲ τὴν τράπεζα.

* Ἄν κανέναν ἀπὸ τοὺς καλοὺς-καλοὺς νοικοκυραίους τῆς πόλης ἤθελε μιὰ προίκα δόξαρη γιὰ τὴν θυγατέρα του, ὅλα τὰ πανικά, τὸ ἔφερε κι αὐτὸς πῶς μονάχα στὸ Σαμπεθαί Καμπιλὴ μποροῦσε νὰ πάει. Ἄν κανέναν ἄλλο εὐπόληπτος συμπολίτης εἶχε τὸ μεράκι γιὰ ἕνα ἐγγλέζικο «τί-

γερν» — ξιουράφι, λέγανε, για έκατό χρόνια — και να 'ναι και παλαιότερο κάπως, γκαραντί δηλαδή, όχι πράματα ψεύτικα του παρόντος καιρού, τό 'ξερε κι αυτός πώς μονάχα τό Σαμπεθάι Καμπιλῆ θά μπορούσε να παρακαλέσει για να γράψει στην 'Αγγλία. 'Ακόμα κι αν ό νομάρχης, ό δήμαρχος ἢ άλλος κανέναν από τούς μεγάλους, να πούμε, τῆς πόλης, χρειαζόταν ένα φινό κασιμίρι για τῆ ζακέτα πού θά φορούσε στη δοξολογία τῆς Εἰκοστῆς Πέμπτης Μαρτίου, ἢ ἄλλη καμία, ἐπίσης σπουδαία, ἀνάγκη, πάλι σέ κείνον θά πήγαινε. Θά 'σκυβε τό κεφάλι για να περάσει τῆ θολωτῆ πόρτα τοῦ μαγαζιῶ καὶ θά τὸν παρακαλοῦσε να τὸ βάλει μέσα στην πρώτη του παραγγελιά στην 'Αγγλία.

'Ο Σαμπεθάι Καμπιλῆς σημείωνε ἡμερα-ἡμερα τὴν παραγγελιά. Μῆτε βαριόταν μῆτε ξιπαζόταν πού τὸν παρακαλοῦσαν οἱ μεγάλοι, μόνο μουρμουρίζε σὰ να μίλαγε μόναχος του:

— Δὲν μᾶς λογαριάζουν, ἀγαπητέ μου κύριε... Τί να λογαριάσουν ἀπὸ μᾶς, τόσο-τόσο μικρούς;...

Εἶναι σίγουρο ὡστόσο πὼς ἔγραφε πάντα κ' ἡ παραγγελιά ἐρχόταν πάντα στην ὥρα της και παραδινότανε μαζί με τὰ χαρτιά της, τὴν τιμῆ, τὰ ἐμβαστικά, τελωνεῖο, ὄλα. Καὶ μαζί, τὸ δικό του τὸ κέρδος, τιποτένιο μὰ γραμμένο πάντα κι αὐτό — τέτοια πράματα ταχτικότατα.

— 'Αγαπητέ μου κύριε... Δὲ μού χρωστάτε καμιά εὐχαριστία, ἔλεγε σ' ὄλους. 'Οπως βλέπετε τό 'καμα για να κερδίσω κ' ἐγὼ κατιτίς.

'Οχι. Αὐτὸς δὲν ᾔθελε να γελᾶσει κανέναν. Δὲν εἶχε ἀνάγκη να τούς πουλήσει εὐγένειες, δὲν καταδεχότανε να κλοπιᾶσει κανέναν ἀπ' αὐτοὺς τούς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας κι ἀπὸ τούς ἄλλους πού τὸ κουτάλι τους ἔπαιρνε κάποτε μιὰ στάλα νερὸ και σφιγγότανε να φανοῦν μεγαλύτεροι — ἐρ-

χονται και παρέρχονται, ξαναπέφτανε. Πίσω ἀπὸ κείνο τὸ δικό του τὸ τραπεζάκι εἶταν κάτι παραπάνω ἀπὸ μιὰ δύναμη. Εἶτανε μιὰ ἐξουσία. Τὸ πὼς αὐτὸς τὸν ἔβγαζε τὸν πρόεδρο τῆς 'Ισραηλιτικῆς Κοινοτήτος, και τὸ ραβίνο τῆς Συναγωγῆς αὐτὸς τὸν διόριζε, δὲν εἶτανε ἴσως σπουδαῖο. Μὰ ὁ καθέναν μπορούσε να ξέρει — και καλὰ θά 'κανε να τὸ ξέρει — πὼς τούς ὀβραίικους ψήφους αὐτὸς τούς κανόνιζε κάθε φορά, σ' ὄλες τίς ἐκλογές, πόσοι πάνω-κάτω θά ψηφίσουν Βενιζέλο, πόσοι τούς βασιλικούς. 'Εκείνοι μάλιστα πού ξέραν τὰ πράματα λέγανε πὼς αὐτὸς ὁ Σαμπεθάι Καμπιλῆς εἶταν ἀπὸ τούς πολλὸ λιγοστοὺς ἀνθρώπους πού ὁ Σεβασμιότατος Μητροπολίτης μας — ἄλλη μόνιμη ἔξουσία — τοῦ μιλοῦσε λόγια παστρικά. Καὶ πὼς κι ὁ Σεβασμιότατος ὁ Μητροπολίτης μας εἶτανε πάλι ἀπὸ τούς πολλὸ λιγοστοὺς ἀνθρώπους πού ὁ Σαμπεθάι Καμπιλῆς δὲν τούς κρυβότανε. Οἱ δὺ τούς εἶταν ἐνωμένοι με τὸ φόβο τοῦ ἐνὸς Θεοῦ. Καὶ ἡ Κοινοτήτα τῶν 'Οβραίων εἶταν ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια στήριγματα τῆς φατρίας τοῦ Μητροπολίτη, στὰ δημοτικὰ καὶ ζητήματα, στίς ἐκλογές, σὲ ὄλα, ὅπως ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος ὁ Μητροπολίτης εἶταν ἓνα ἀπὸ τὰ κλειδιὰ τοῦ Σαμπεθάι Καμπιλῆ για να συμμαζεύονται πίσω στην ὀβραϊικη κλῶσσα τούς τὰ κλωσσόπουλα πού θά θέλαν να ξεμακρύνουν.

Εἶταν δηλαδή ὁ Σαμπεθάι Καμπιλῆς ἓνα σοβαρό, ὑπεύθυνο και σίγουρο πρόσωπο μέσα στην ἱεραρχία τῆς πατροπαράδοτης τάξης σ' αὐτῆ τὴν πόλη. Καὶ μόνιμο.

Πολλά χρόνια πρέπει να πέρασαν έτσι, πάρα πολλά. Μπορεί να 'τανε στ' ἀλήθεια και τὰ δυὸ χιλιάδες χρόνια τοῦ Σαμπεθαί Καμπιλῆ, μπορεῖ νὰ 'ταν κι ἀκόμα παλιότερα, πρὶν ἀκόμα ξεκινήσουν νὰ ῥθῶνε σ' αὐτὴ τὴν πόλη. Οἱ πλάκες τοῦ Μωυσῆ κρατούσανε πάντα τὴν παλιά τους γραφή. Κ' ἡ ὀβραϊκή φτωχολογιά τὶς κουβαλοῦσε στὴν πλάτη τῆς, λιμασμένη, καταφρονεμένη, ἀπ' αὐτὲς καρτερώνας τῆ σωτηρία.

"Ὅπου κάποτε, πᾶνε τώρα τριάντα χρόνια, ἀκούστηκε και στὴν μικρὴ πολιτεία ἡ φωνὴ ἑνὸς καινούργιου προφήτη. Δὲν ὑπάρχει, ἔλεγε αὐτός, κανένας ἄλλος τρόπος γιὰ τοὺς Ὀβραίους νὰ γλυτώσουν, νὰ σταματήσει ἡ χαμένη τυράννια τους κ' ἡ ντροπὴ τους, παρὰ νὰ τὶς σπάσουνε μιὰ και καλὴ τὶς πλάκες τοῦ Μωυσῆ. Οἱ φτωχοὶ μὲ τοὺς φτωχοὺς κ' οἱ ἀρχόντοι μὲ τοὺς ἀρχόντους, ὅπως εἶτανε κιόλας αὐτοὶ και πρῶτος-πρῶτος ὁ Σαμπεθαί Καμπιλῆς. Αὐτὸς τοὺς φοβερίζει τοὺς Ὀβραίους πλιότερο ἀπ' ὅλους τοὺς χριστιανούς. Κ' ἡ σωτηρία ποὺ τοὺς τάζει εἶναι οἱ ἀλυσίδες ποὺ τοὺς δένουν.

Φανερό, λοιπόν, πῶς αὐτὸς ὁ καινούργιος προφήτης εἶταν ὁ πρῶτος Ὀβραῖος κομμουνιστῆς τῆς πόλης αὐτῆς. Σὰν ὁ Σαμπεθαί Καμπιλῆς φόραγε κι αὐτὸς μιὰ γκριζὰ ρεπούμπλικα ἄχαρα τσαλαπατημένη στὸ κεφάλι του ποὺ 'τανε κι αὐτουνοῦ στρογγυλὸ και τὰ ρουῖχα του εἶτανε τὸ ἴδιο σὰν τοῦ Σαμπεθαί Καμπιλῆ κακοβαλμένα στὸ κορμί του — μό-

νο ποὺ, τ' ἀντίθετο ἀπ' αὐτόν, εἶταν πάντα ξεκούμπωτος, παλτό, σακάκι, γιλέκο, καμιὰ φορὰ και τὰ κουμπιὰ τοῦ παντελονιοῦ του.

Εἶταν ὀρφανὸς ἀπὸ πατέρα κ' ἡ μάνα του τὸν εἶχε ἀναστήσει ξενοδουλεύοντας και τὸν καμάρωνε ὕστερα πῶς γινε καθηγητῆς τῶν γαλλικῶν σ' ἓνα τέτοιο σχολεῖδ σὰν τῆς «Ἀλλιάνας Φρανσαίζ», ποὺ τὸ κράταγε στὰ χέρια τῆς ἡ Κοινοτήτα τῶν Ὀβραίων. Τὸν καμάρωνε ἀκόμα ποὺ 'ταν ἔτσι ταπεινὸς και γλυκὸς κ' οἱ Ὀβραῖοι τὸν κοιτοῦσαν στὰ μάτια και τὴν τιμοῦσε κι αὐτὴν, ὅπως τιμοῦν οἱ φτωχοὶ τὶς μανάδες τους.

Ὁρες και παράφωρες τριγυροῦσε κάθε μέρα στὸν ὀβραϊκό μαχαλά. Χωρὶς καθόλου νὰ γιοιάζεται πῶς εἶταν καθηγητῆς σ' ἓνα τέτοιο σχολεῖδ σὰν τῆς («Ἀλλιάνας Φρανσαίζ»), καθόταν στὰ πεζοδρόμια και στὰ πεζούλια και μιλοῦσε μὲ τὶς Ὀβριές και μὲ τοὺς χαϊμάληδες. Πήγαινε μαζὶ τους στὰ καπηλειὰ τους, ἐκεῖ μέσα στὰ ὀβραϊκά, κι ἀν δὲν ἔπινε κι αὐτός, ἔτρωγε ὠστόσο μαζὶ τους, μὲ τὰ δυὸ του τὰ χέρια τὴν ὀβραϊκή λαχαναριμιὰ και τρέχανε τὰ ζουμιὰ στὸ παλτό του. Γέννημα δηλαδὴ και θρέμμα δικό τους, ὀλόφτυστο.

Λίγο-λίγο μὲ δισταγμὸ και μὲ φόβο οἱ Ὀβραῖοι ἀρχίσανε και μαζευτόντανε γύρω του κι ἀκούγανε ξαφνιασμένοι ποὺ τοὺς ἐξήγαγε τῆ Γραφῆ μ' ἓναν τρόπο δικό του, καινούργιον κι ἀνασείνανε τ' ὄνειρό του. Μιὰ καινούργια μικρὴ Συναγωγὴ ἀρχισε σιγὰ-σιγὰ και γινότανε στὸ μαγαζὶ τοῦ Χαῖμ Ἐζρά.

Ὁ Χαῖμ Ἐζρά εἶταν ἓνας κοιλαράς, ἀγράμματος μάναβης. Περηφανεύταν πῶς αὐτὸς τὰ πρωτόβγαξε στὸ μαγαζὶ του κάθε χρόνο, πρὶν ἀπ' ὅλους τοὺς μανάβηδες τῆς πόλης, τὰ πρωτόλοβα πράσα — τέτοιος ἀγαθὸς και φιλήσυχος ἀνθρωπος εἶταν. Ἀπὸ τὸν πατέρα του εἶχε πάρει τὸ

συνήθειο κι ὅ,τι νὰ τοῦ ἔλεγαν ἔλεγε σ' ὄλους «σωστά, χαγιασέμ» — σωστά μὰ τὴν πίστη μου. Οἱ πελάτες τοῦ μαγαζιῶ κ' οἱ περαστικοὶ τὸν πειράζανε — (σωστά, χαγιασέμ), τοῦ φωνάζαν. «Σωστά, χαγιασέμ», τοὺς ἀποκρινόνταν κι αὐτὸς και γελούσε. Ὡσπου κάποτε πού τὸν εἶχανε πᾶει στὸ δικαστήριο μάρτυρα τὰ ἔκανε θάλασσα μ' αὐτὸ τὸ κα-
ταραμένο τὸ «σωστά χαγιασέμ» και τὸν σκυλόβρισε κι ὁ πρόεδρος ἀπὸ πάνω και τὸν τάραξαν κι οἱ δικηγόροι ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ κι ὁ κόσμος ὄλος μέσα στὴν αἴθουσα ξεκαρ-
δίζδταν στὰ γέλια — ἔγινε θέατρο και πικράθηκε τότες κι ὁ Σαμπεθαὶ Καμπιλῆς. Ἀπὸ τότες τὸ ἔχε κόψει. Μ' ἀπὸ τότες τονε μάθαν ὄλοι και τὸν φώναζαν ὄλοι ὁ Χαῖμ ὁ σω-
στά χαγιασέμ, σάμπως νὰ ἔτανε τ' ὄνομά του. Αὐτὸς δὲν ἔλεγε τίποτα πιά, μήτε γέλαγε. Πικραίνονταν κάθε φορά και ντρεπότανε στὴν ἀρχὴ — ὕστερα τὸ συνήθισε, συνήθισε πὼς ἕνας Ὀβραῖος μπορεῖ νὰ ντρέπεται σ' ὄλη του τὴ ζωὴ χωρὶς νὰ χαλάσει τὸ μαγαζὶ του ἢ νὰ γίνεταί τίποτες ἄλλο κακό.

Τώρα ὄλη του τὴν καρδιά και τὴν ἀγάπη τὴν εἶχε δοσιμέ-
νη σ' αὐτὸν τὸν καινούργιο προφήτη τους, πού τοὺς μιλοῦ-
σε γιὰ τὴν ντροπὴ τῶν Ὀβραίων, γιὰ τὸ Χριστὸ πού σταυ-
ρώσαν οἱ Καμπιλῆδες, γιὰ τίς ἀλυσίδες τῶν φτωχῶν, γιὰ μιὰ σωτηρία πού δὲν τὴν γράφει τὸ Τορρά — καθώς ἔλεγε. Κάθε φορά πού ξεμπλέκανε τέλος στὸ μαγαζὶ του, και ξε-
κινούσε και κείνος νὰ φύγει, τὸν σταματοῦσε στὴν πόρτα και τὸν κοιτοῦσε στὰ μάτια:

— Γιوسέφ... Γλύκα και λύπη ἔταν στὴν φωνή του. Φαινόντανε κίβλας νὰ ντρέπεται λίγο γι' αὐτὰ τὰ καμώματα.

— Τί εἶναι πάλι, τὸν ρώταγε ὁ ἄλλος και γέλαγε.

Ἦθελε νὰ τοῦ δώσει δυὸ-τρία ἀχλάδια ἢ μῆλα, μιὰ σα-
κούλα σταφύλια, κι ἂν δὲν ἔταν ὁ καιρὸς γιὰ τὰ φρούτα

ἕνα μάτσο πράσα, ἕνα καλοδιαλεγμένο λάχανο — κουμπρου-
λάχανο πού τὸ λέγανε.

— Πάρ' το, μωρὲ Γιوسέφ... Τί ἄλλο μπορῶ νὰ σοῦ δώσω;
— Και χωρὶς λεφτά; — γελούσε αὐτὸς.
— Χωρὶς.

— Δίνουν κι Ὀβραῖοι, μωρὲ Χαῖμ, χωρὶς παράδες;

— Δὲν ξέρω, Γιوسέφ... Δὲν ξέρω. Πολὺ μᾶς ἀνακά-
τεψες ἐσύ... Πάρ' το τώρα, γιὰ τὴν Ὀβριά. Θέλω νὰ σ' τὸ
δώσω.

Ἄμα δὲν εἶτανε μαζί τους, τὸ ξέρανε, θὰ ἔτανε σπῆτι. Καθότανε σταυροπόδι κατάχαμα, μ' ἕνα τραπέζι χαμηλὸ μπροστὰ στὰ γόνατα, διάβαζε κ' ἔγραφε και ποιήματα. Ἡ μάνα του καθότανε τότες στὴν ὀξώπορτα.

— Τί κάνει ὁ Γιوسέφ, τὴ ρωτοῦσαν οἱ Ὀβραῖοι πού πέρναγαν.

— Μέσα εἶναι... Διαβάζει... Τὸ ἔλεγε σὰ νὰ ἔταν κα-
νένα μυστήριο κι ὅσο μποροῦσε σιγότερα μὴ τοῦ παραίξει τὴν ἡσυχία. Και στεκόταν ἐκεῖ, φύλακας ἄγγελος δίχως σπαθί, χαίδευε μόνο τὰ κοκαλιάρικα χέρια τῆς πού γδάρ-
θηκαν ξενοδουλεύοντας.

Κάποτε κείνος ἀκουγόταν ἀπὸ μέσα:

— Ὀβριά... Πού εἶσαι μωρ' Ὀβριά;

— Ὀρε, φώναζε αὐτὴ, μ' ἀπὸ τὴν πόρτα δὲν ἔφευγε
— ἤξερε.

Ἐβγαίνει τότες αὐτὸς, τρῖβοντας τὰ μάτια του, πήγαινε δίπλα τῆς, καθότανε στὸ κατώφλι, περνοῦσε τὸ χέρι του στὸν ὤμο τῆς πού ἔχε καμπουριάσει κι ὁ ὀβραϊκὸς βρώμι-
κος δρόμος γιόμιζε ὁμορφιὰ κι ἀγάπη.

— Ἀλήθεια, Γιوسέφ, πού θὰ γίνεις μεγάλος ἄνθρωπος;

— Ποιὸς σοῦ τὰ πε, μωρὴ μάνα, τέτοια μπανταλά; —
κουταμάρες δηλαδή.

— Ο Σαμπεθάι Καμπιλής... 'Ολοένα μου τό 'λεγε δ-
ταν εἶσουν μικρός...

'Ο Σαμπεθάι Καμπιλής!...

Αὐτὸς τὸν εἶχε ξεδιαλέξει μέσα στὰ ὀβραϊκά, αὐτὸς τὸν
ἔμαθε νὰ διαβάζει ὀβραϊκά. Ἀπὸ τότες πού 'τανε μικρὸς
ἀκόμα, τὸν ἔπαιρνε τὰ χειμωνιάτικα βράδια στὸ σπίτι καὶ
καθόνταν κατὰχαμα καὶ διαβάζαν οἱ δὺό τους. Μὲ τὴν κα-
λοκαιριά τὸ παιδὶ περνοῦσε ἀπ' τὸ μαγαζί του κι ἄμα κλει-
νανε πηγαῖναν μαζί στὸν ἔρημικὸ δρόμο πίσω ἀπ' τὸ Κά-
στρο, στὴν ἄκρα τῆς λίμνης, καὶ πάλι μιλοῦσαν γιὰ τὸ Ταλ-
μούτ.

— Βλέπεις, λοιπόν, τὸν ρώταγε κάποτε ὁ Σαμπεθάι
Καμπιλὴς καὶ τὸν κοιτοῦσε στὰ μάτια.

— Ναί ραβί, ἔλεγε τὸ παιδὶ — ραβὶ τὸν ἔλεγε, δάσκαλο.
'Ομορφο εἶναι.

'Όσο μεγάλωνε, τόσο πιὸ πολὺ ὁ Σαμπεθάι Καμπιλὴς
χαϊρότανε μέσα του, κρυφά, μυστικά, τὴν ἐξυπνάδα του,
τὴν ἀγάπη του γιὰ τὴ Γραφή καὶ τὴ στέρεα γνώση πού κέρ-
δίξε μέρα τὴ μέρα. Κρυφά, μυστικά, δὲν ἤθελε νὰ φανερω-
θεῖ σὲ κανέναν, βοήθησε καὶ τὴ μάνα του καὶ τὸν σπουδάσε.

Κάποτε μέσα στὸ μαγαζί του, καθὼς εἶτανε σκυμμένος
στὸ τραπέζι του καὶ λογάριαζε, ἀνασήκωνε τὰ μάτια του
καὶ κοιτοῦσε τὸν ἀδελφὸ του τὸ Σιέμο καὶ τὰ δὺὸ τὰ παιδιὰ
τὰ δικὰ του. Σάπια κορμιὰ, κλούβια κεφάλια, ἡλίθιοι, τοῦ
φαρμάκωναν τὴ ζωὴ. Μήτε τὸ μαγαζὶ δὲ μπορούσαν αὐτοὶ
νὰ κρατήσουν ἄμα κλειοῦσε τὰ μάτια του... Ἐκανε ἔτσι
μιὰ φορὰ καὶ κοιτάζε τὸ ρολόι του. Σὲ μιὰ, σὲ δὺὸ ὧρες
αὐτὸς θὰ 'ταν ἐδῶ... Χαρὰ μυστικὴ γιόμιζε τὴν καρδιά
του, τὸ φῶς καὶ τὸ στόλισμα πού δὲν βλέπαν οἱ ἄλλοι. Γι'

αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο, πού τὸν ἀνάστησε μοναχὸς του, μὲ τὰ
δικὰ του τὰ χέρια, ἔναν τέτοιο ἄνθρωπο, πού τοῦ τὸν ἔστειλε
ὁ Κύριος γιὰ νὰ τοῦ δώσει μιὰ μέρα τὰ κλειδιὰ τῆς Κοινό-
τητας, νὰ τραβήξει στὸ αἰῶνιο, τ' ἀκατάλυτο μέρος του
ὁ νόμος τοῦ Μωυσῆ, ἐδῶ σ' αὐτὴν τὴν πόλη ἢ ἀλλοῦ — καὶ
κάποτε τέλος «Ἐκεῖ», ἐκεῖ πού πρέπει, γρήγορα ἢ ἀργά,
ὅπως εἶταν τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου... Κλείνει τὰ μάτια του
κι ὀνειρεύεται τότες. Ὁ Σαμπεθάι Καμπιλὴς ὀνειρεύεται.
'Ἐχει κι ὁ Σαμπεθάι Καμπιλὴς τ' ὄνειρό του. Ἡ καρδιά
του χτυπάει ζεστὰ γιὰ ἕναν ἄνθρωπο — αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ
ἀγάπη πού λένε;

'Ο ἄνθρωπος αὐτὸς εἶταν ὁ Γιοσέφ 'Ελιγιά, ποιητῆς καὶ
ταλμουδιστῆς. Εἶχε ἀρχίσει τότε καὶ δημοσίευε κάπου-κά-
που μικρὲς θαυμαστὲς ἐργασίες γιὰ ζητήματα τῆς Γραφῆς
καὶ μοναδικὲς μεταφράσεις ἀπὸ τὰ κείμενα. Ὁ Σαμπεθάι
Καμπιλὴς τοῦ παρατήρησε στὴν ἀρχὴ γιὰ μερικὰ σημεῖα
στὴ μετάφραση ἀπὸ τὸ Ἶσσμα Ἀσμάτων, λαθεμένα κατὰ
τὴ δική του τὴ γνώμη.

— Καὶ τί πειράζει; γέλασε ὁ Γιοσέφ. Μήτε ἐγὼ μήτε
σύ μήτε κανένας δὲ μπορούμε ν' ἀλλάξουμε τὰ κείμενα. Μό-
νο τὰ ξηγᾶμε, ἄλλος ἔτσι, ἄλλος ἀλλιῶς.

— Αὐτὸ Γιοσέφ, δὲν εἶναι κείμενο γιὰ νὰ τὸ ξηγᾶμε
— εἶπε αὐτὸς κ' εἶταν πολὺ λυπημένος. Εἶναι ὁ νόμος.

— Εἶταν, γέλασε πάλι καλόκαρδα ὁ Γιοσέφ. Τώρα εἶναι
δῶ καὶ γιὰ μᾶς ὁ ρωμαϊκὸς νόμος. Δὲ μᾶς φτάνει αὐτός;
'Ο Σαμπεθάι Καμπιλὴς κατὰλαβε. Ἐσκυψε τὸ κεφάλι
του καὶ δὲ μίλησε ἄλλο. Σιγὰ-σιγὰ ξεμακραῖναν ὁ ἕνας ἀπὸ
τὸν ἄλλον, δὲ βλεπόντανε ταχτικά, ὁ Γιοσέφ δὲν περνοῦσε
ἀπ' τὸ μαγαζὶ του.

— Γιοσέφ, τοῦ 'πε μιὰ μέρα πού βρεθῆκαν στὸ δρόμο. Ὁ
ραββίνος πολὺ στενοχωριέται μ' αὐτὰ πού κάθισαι καὶ λές.

— Αὐτὸς εἶναι κουφός, πὼς μπορεῖ νὰ ξέρει τί λέω; — γέλασε πάλι ὁ Γιοσέφ.

Τότες ὁ Σαμπεθαί Καμπιλῆς εἶδε πὼς ἔπρεπε πιά νὰ δώσει ἓνα τέλος. Σηκώθηκε ἓνα μεσημέρι, ἄφησε τὸ μαγαζί του καὶ κίνησε νὰ τὸν βρεῖ. Δὲν ἤθελε νὰ μιλήσουν ἐκεῖ, μπροστὰ σ' αὐτοὺς τοὺς ἡλίθιους. Πῆγε καὶ τὸν ἤρε στίτι του. Καθίσανε κατὰχαμα καὶ τὸ μικρό, χαμηλὸ τραπεζάκι εἴταν ἀνάμεσά τους ὅπως τὸν παλιὸ τὸν καιρό. Ὁ Σαμπεθαί Καμπιλῆς εἴταν πολὺ λυπημένος. Ὁ Γιοσέφ Ἐλιγιὰ δὲ γελούσε. Καθόνταν ἔτσι καὶ σὴναιναν.

— Γιοσέφ, εἶπε τέλος ὁ Σαμπεθαί Καμπιλῆς. Θέλω νὰ φύγεις.

— Τὸ ξέρω, εἶπε ἡμερα ὁ ἄλλος.

— Ὅχι, ὄχι... Δὲν ξέρεις τίποτα ἐσύ... Νὰ χαχανίσεις μονάχα... Θέλω νὰ πῶ, πὼς ἐγώ... Νὰ λοιπόν, ἐγὼ σὲ παρακαλῶ νὰ φύγεις.

— Καταλαβαίνω, ραβί — τὸν ξανάπε δάσκαλο. Μὰ δὲ θὰ φύγω.

— Καταλαβαίνεις; Τίποτα δὲν καταλαβαίνεις ἐσύ. Θὰ σὲ διώξουν οἱ Ρωμιοί.

— Τὰ βλέπεις πὺ λέγαμε κάποτε γιὰ τὸ νόμο; Μποροῦν στ' ἀλήθεια νὰ μὲ κυνηγήσουν καὶ νὰ μὲ διώξουν αὐτοί.

— Γι' αὐτὸ τὸ θέλω κι ἐγὼ νὰ φύγεις μονάχος σου. Θὰ βρεῖς ἄλλοῦ μιὰ δουλειά, στὴν Ἀθήνα, στὴ Σαλονίκη... Θὰ σοῦ στείλω ὕστερα ἐγὼ καὶ τὴ μάνα... Ὡς τὰ τότες, καταλαβαίνεις... ἐγὼ, ὅ,τι χρειάζεταιται... Ὅλα... Ὑστερα κἀνε ὅ,τι θέλεις.

— Ἐέρω. Μὰ δὲ θὰ φύγω.

— Γιοσέφ... Κοίταξέ με μιὰ φορὰ — τί τὰ κατεβάξεις τὰ μάτια; Πὼς μπορῶ νὰ σὲ κυνηγήσω, νὰ σὲ διώξω;... Νὰ σὲ χτυπήσω ἐγὼ;... Γιατί τὸ θέλεις αὐτό;

— Ἐγὼ ἓνα χρέος ἐδῶ... Αὐτὸ εἶναι ὄλο. Ἦ ἄλλα...

— Ὅλοι ἔχουμε ἓνα χρέος, πρέπει νὰ ἔχουμε. Κ' εἶναι δικό μου τὸ χρέος ἐδῶ νὰ μὴ σκορπίσουν αὐτοὶ — ποῦ θέλεις νὰ πᾶνε;... Μὰ εἶναι κάτι καὶ τ' ἄλλα πὺ δὲν θέλεις ἐσύ νὰ τὰ λογαριάσεις — τίποτα δὲ λογαριάσεις ἐσύ... Καὶ τότε, Γιοσέφ, τὸ χρέος πονεῖ... Πονάει ὅταν πρέπει... Ὡς τὸ τέλος.

— Αὐτὸ σωστὸ — ὦς τὸ τέλος. Ἐσύ μου τὸ μαθες... Γι' αὐτὸ σοῦ λέω δὲ φεύγω.

Ὁ Σαμπεθαί Καμπιλῆς κατὰλαβε πὼς εἶχαν τελειώσει. Σηκώθηκε ἄργα καὶ βαριά ἀκουμπώντας τὴς παλάμες του στὰ γόνατα. Σηκώθηκε κι ὁ Γιοσέφ μὰ δὲν πῆγε μαζὶ του. Κοντὰ στὴν πόρτα ὁ Σαμπεθαί Καμπιλῆς ἔριξε τὴ ρεπούμπλακα στὸ κεφάλι του καὶ στάθηκε μιὰ στιγμὴ κοιτώντας τὸ πάτωμα.

— Οἱ Ρωμιοὶ θὰ γελᾶσουν, εἶπε σὲ λίγο, πὺ σκαψα μοναχός μου τὸ λάκκο μου...

— Ἐσύ ποτὲ δὲ σκοτίστηκες τί λέγαν καὶ τί κάνουν οἱ ἄλλοι... Ἀσ' τους νὰ λένε.

— Κ' οἱ Ὀβραῖοι θὰ ποῦν, βγάλαμε κ' ἐμεῖς ἓναν ἄνθρωπο, μᾶς τὸν ξέκανε ὁ Καμπιλῆς.

— Αὐτὸ πὺ κἀνω ἐγὼ θ' ἀπομείνει... Κανένας δὲ μπορεῖ νὰ τὸ ξεκάνει.

— Ὅχι, ὄχι... Τίποτα πιά δὲν καταλαβαίνεις ἐσύ... Ἄλλο θέλω νὰ πῶ. Ἐσύ, ἐσύ Γιοσέφ... πιστεύεις ἐσύ, πὼς ἦρθα ἐδῶ νὰ σὲ φοβερίσω, νὰ σ' ἀγοράσω; Αὐτὸ θέλω νὰ μοῦ πεῖς.

Τὸν κοίταξε μὲ τὴν ἡμεράδα του χυμμένη σ' ὄλο τὸ πρόσωπό του. Τοῦ χαμογέλασε σὰ νὰ ἤθελε νὰ τοῦ δώσει κουράγιο.

— Τί σοῦ χρειάζονται ἐσένα, Σαμπεθαί Καμπιλῆ, τέ-

τοια λόγια;... Ραβί, τί μάς χρειάζονται ἐμᾶς τέτοια λόγια;

Σήκωσε τὰ μάτια του κι ὁ Σαμπεθαί Καμπιλῆς καὶ τὸν κοίταξε, τὸν ἀγκάλιασε μὲ τὰ μάτια του — τελευταία φορά.

— Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων μας ἄς εἶναι μαζί σου, εἶπε ἡ-
συχὰ καὶ λυπημένα. Κι ἄς σὲ φωτίσει.

— Καλὸ νύχτωμα, εἶπε ὁ ἄλλος φιλικὰ — εἶταν ἡ εὐχὴ
κι ὁ χαιρετισμὸς ποὺ συνήθιζαν οἱ Ἑβραῖοι τ' ἀπόγευμα.

Μὲ σίγουρο χέρι ὁ Σαμπεθαί Καμπιλῆς ξερίζωσε τ'
ἀγριο φύτρο. Δὲν εἶταν καὶ δύσκολο. Ὁ Γιοσέφ διώχτηκε
σὲ λίγο ἀπ' τὸ σκολειὸ τῆς « Ἀλλιάνας Φρανσαίζ ». Οἱ πόρ-
τες τοῦ κλειστήκαν ὅλες, στὴν ἀρχὴ οἱ ὀβραϊκές, ὕστερα κι
ὅλες οἱ ἄλλες. Κάτι λίγα μαθήματα ποὺ τ' ἀπόμειναν κο-
πῆκαν καὶ κεῖνα — τὰ παιδιὰ ἀρρωστήσανε ξαφνικὰ ἢ τὰ
οἰκονομικὰ τῶν γονέων ἔτυχε πάνω στὴν ὥρα καὶ στένεψαν,
δὲ μπορούσανε πιά νὰ πληρώσουν. Ζώστηκε δλοῦθες ἀπὸ
τὴ φτώχεια, κυνηγήθηκε μὲ κείνον τὸν τρόπο ποὺ ξέρουν
στὴν ἐπαρχία νὰ κυνηγοῦνε — διώχτηκε. Καὶ λίγο πιὸ ὕ-
στερα πέθανε, πολλὸ νέος ἀκόμα, κάπου μακριὰ ἐκεῖ στὴ
Μακεδονία. Ἡ μικρὴ Ἱερουσαλὴμ γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά τὸν
ἀπέκτεινε τὸν προφήτη της. Ἡ παρασυναγωγὴ στοὺς μανά-
βικο τοῦ Χαΐμ Ἐζρά σκόρπισε.

Ὁ Σαμπεθαί Καμπιλῆς ἀναρωτήθηκε τότες μὴν εἶχε μα-
ζὶ ξερίζώσει καὶ τὴν καρδιὰ τὴ δική του. Τὸ ζύγισε, τὸ
ξαναζύγισε, τὸ λογάρισε ἀπ' ὅλες τὶς μεριές. Καὶ μιὰ χαρὰ
πρωτοφανέρωτη τὸν πλημμύρισε. Ἡ καρδιὰ του εἶχε βα-
φτιστεῖ καὶ μὲ τὴ θυσία στὴν ἀγάπη τοῦ Κυρίου του. Τὴν
ἐνιωθε ἀμοίραστη, δυναμωμένη καὶ φτερωμένη. Τίποτα ἄλ-
λο δὲν εἶτανε μέσα — μήτε πόνος γιὰ τὸν Γιοσέφ μήτε λύ-
πη γιὰ τὰ παλιὰ, μήτε δισταγμὸς — τίποτα.

Ἦξερε ὠστόσο πὼς τὰ μурμουρίσματα δὲν σταματοῦ-
σανε στὰ ὀβραϊκά καὶ μέσα σ' ὅλη τὴν πόλη μ' αὐτὴ τὴν
ὑπόθεση τοῦ Γιοσέφ. Εἶταν μιὰ εὐκαιρία γιὰ ὅλους ὅσοι
θέλανε νὰ χτυπήσουν τὸν Σαμπεθαί Καμπιλῆ καὶ τίσω ἀπ'
αὐτὸν τὸν Μητροπολίτη. Τέτοιες εὐκαιρίες στὴν πόλη μας
δὲν τὶς ἀφήνανε νὰ χαθοῦνε. Βγήκανε, λοιπὸν, καὶ λέγανε
πὼς ὁ Γιοσέφ δὲν ἔκανε τίποτα ὀχρῶς νὰ ρωτήσει τὸν Κα-
μπιλῆ, ὅλα μαζί τὰ κάνανε, μπορεῖ καὶ νὰ 'τανε καὶ σχέδιο
τῆς « Σιών », καὶ μονάχα τὴν τελευταία στιγμὴ, ὅταν ἡ ἐλ-
ληνικὴ ἀστυνομία πῆρε τὰ μέτρα της, τότε μονάχα ὁ Σα-
μπεθαί Καμπιλῆς τὸν ξεπούλησε τὸν ἀνθρωπο τὸ δικό του
— μὲ δυὸ λόγια, ρίχναν ὅλο τὸ βάρος ἀπάνω του. Ἄλλοι, πά-
λι, μурμουρίζανε πὼς ὁ Γιοσέφ Ἑλιγιὰ δὲν εἶταν κομου-
νιστής, τίποτα κακὸ δὲν ἔκανε κ' ἡ ἐλληνικὴ ἀστυνομία δὲν
τὸν πείραξε κι οὔτε κ' εἶχε σκοπὸ νὰ τὸν πειράξει ποτές
ἐναν τέτοιον ἀνθρωπο, μὰ ὁ Σαμπεθαί Καμπιλῆς θέλησε νὰ
τὸν ξεφορτωθεῖ γιὰτὶ φοβήθηκε γιὰ τὴ δική του θέση καὶ
τὸν ἐξόντωσε τὸν κατημένον — δουλειὸς τοῦ Μητροπολίτη.
Ἄλλοι κοίταζαν τὸ πράμα βαδύτερα καὶ στοὺς πρόσωπο τοῦ
Σαμπεθαί Καμπιλῆ βλέπαν τὴν ἀπονιὰ τῶν Ὀβραίων ποὺ
' ἔχανε σταυρώσει καὶ τὸ Χριστὸ — αὐτοὶ δὲν γίνονται ἀν-
θρώποι, μόνο ἐμεῖς τοὺς ἀφήνουμε καὶ καζαντίζουν καὶ τοὺς
ἔχουμε ἀνοιχτὲς ὅλες τὶς πόρτες...

Ὁ Σαμπεθαί Καμπιλῆς ἔσχυσε καὶ ξανάκουσε τὴν καρ-
διὰ τὴ δική του. Φτεροκοποῦσε πάντα. Καὶ μαζί μὲ τὴ χαρὰ
τὴν πρωτοφανέρωτη ἐνιωθε τώρα πόσο βαθιὰ τὸν καταφρο-
νοῦσε ὅλον αὐτὸν τὸν ὄχλο — τῶν Ὀβραίων καὶ τῶν Ρω-
μιῶν — μὲ τὶς τιποτένιες φροντίδες, τὶς χαρὲς του τὶς ψευ-
τικες, μὲ τὴν καρδιὰ τὴν ἀδύνατη, ποὺ δὲν κότταγε νὰ ση-
κώσει κεφάλι, μόνο μурμουρίζε μουλωχτά.

Τότε μαθεύτηκε πὼς τὸ Σάββατο βγήκε στοὺς Συναγωγί

μπροστά στους Ὀβραίους και τούς είχε μιλήσει. Δέν εἶταν ἀλήθεια πὼς τούς μίλησε. Πῆγε δίπλα στοῦ ραβίνο και στάθηκε ταπεινὸς μὲ τὸ κεφάλι σκυμμένο και τὸν περίμενε νὰ τελειώσει. Καὶ πῆρε κατόπι και τούς διάβασε κι αὐτὸς ἀπὸ τῆ Γένεση ἐκεῖνο τὸ μέρος, τὸ εἶκοσι δύο, ποὺ γράφει γιὰ τὴ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Τούς τὸ διάβασε ὀβραϊκά και τούς τὸ πε κ' ἑλληνικά νὰ τ' ἀκούσουν ὅλοι τους. Τίποτα ἄλλο δέν εἶπε, δέν ἔκανε κανέναν ὑπαινιγμὸ γιὰ πράγματα ἐπίκαιρα, δέν ἔδωσε καμιὰν ἐξήγηση γι' αὐτὴν τὴν ἐμφάνισή του. Καὶ μόνο σὰν τελείωσε σήκωσε τὰ μάτια του στὰ «χαρὰφθ» — δηλαδὴ κατὰ πάνω — κι ὅπως ὁ Ἀβραάμ εἶταν εἰ τοιμος νὰ θυσιάσει τὸ γιό του γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἔτσι και ἡμεῖς ἄς μένουμε πιστοὶ πάντα στ' ὄνομά του — τόσο μόνο τούς εἶπε.

— Ἀμὲν, ἀκούστηκε μέσα στοῦ Συναγωγῆ μιὰ πνιγμένη βουή, σὰν τὸ βοῦσιμα ἀπ' τὶς καλαμιές ποὺ λυγάνε στὸν ἄνεμο. Ἡ κλώσσα τῆς Συναγωγῆς εἶχε τινάζει τὰ φτερά της και τὰ ξανάκλεισε βαριά πάνω στὰ τρομαγμένα κλωσ-σόπουλα. Ἡ καταχνιὰ τῆς προαιώνιας τάξης ξαναπλώθηκε στὰ ὀβραϊκά. Μποροῦσαν νὰ τὸ μάθουν κ' οἱ «ἄλλοι». Ὁ Σαμπεθάι Καμπιλῆς εἶχε τελειώσει πιά μὴ ὅλους.

Ἐνα μικρὸ ράγισμα φανερώθηκε σὲ λίγο. Ἡ πατροπα-
ράδοτη τάξη φάνηκε πὼς ἄρχισε νὰ σαλευέται και στὴν κοι-
νότητα τῶν Ὀβραίων, ὅπως εἶτανε πιά σαλευμένη γιὰ πάντα
και σ' ὅλη τὴν πόλη. Ἀρχισαν δηλαδὴ μερικοὶ ἀπὸ τὴν ὀ-
βραϊκὴ φτωχολογιά και πηγαῖναν ἐργάτες, δουλεύαν μαζὶ
μὲ Ρωμοῦς, μαθαίνανε τέχνες, παναπεῖ πὼς δουλεύανε και
τὸ Σάββατο. Δέν εἶτανε και πολλοί, ἔφταναν ὠστόσο γιὰ
νὰ φαίνεται τὸ πρῶτο ράγισμα. Οἱ ἄλλοι τοὺς κοίταζαν
ξαφνιασμένοι, περιμένανε τὸν κεραινὸ ποὺ θὰ πέσει στὰ
κεφάλια τους, τούς εἶδαν ὕστερα ποὺ δέν ἔπαθαν τίποτα —
γίνανε πλιότεροι. Καὶ μερικὰ μαγαζιά ἀρχίσαν και κεῖνα
δειλὰ-δειλὰ κι ἀνοίγανε λίγο τὸ Σάββατο, νὰ μὴ χάνουνε
τούς χωριάτες ποὺ κατέβαιναν νὰ ψωνίσουν.

— Δέν ἀκούνε... Δέν ἀκούνε, εἶπε μελαγχολικά ὁ ρα-
βίνος κ' ἔξυσε τὸ γέμι του μὲ τὸ μεγάλο του δάχτυλο. Τὸν
τελευταῖο καιρὸ εἶχε ὀλότελα κουφαθεῖ κι ὅλο μίλαγε μο-
ναχὸς του κι ὅλο κούναγε τὸ κεφάλι του πάνω και κάτω.
Κόντευε κι αὐτὸ νὰ ξεκαρφωθεῖ πίσω στοῦ σβέρκο — σὰν
τοῦ Μουφτῆ.

Κι ὁ πρόεδρος τῆς Κοινότητος τοὺς εἶχε φωνάζει.

— Δέν ἀκούνε τίποτα. Ὁ ρωμαϊκὸς ὁ νόμος δέν ὀρίζει
νὰ μὴ δουλεύουμε Σάββατο κ' ἡ Κοινότητα δὲ μᾶς τὸ πλη-
ρώνει νὰ καθόμαστε δυὸ φορές τῆ βδομάδα — κάτι τέτοια
τοῦ λέγανε κ' εἶτανε κ' αὐτὸς πολὺ λυπημένος.

Ὁ ρωμαϊκὸς ὁ νόμος;... Ὁ Σαμπεθάι Καμπιλῆς δέν

εἶπε τίποτα. Ἄφησε τὸ πρῶμα καὶ κύλησε λίγο καιρὸ μόνον του. Καὶ ξαφνικὰ πῆρε μιὰ μέρα ἕνα μάλιστα καὶ δύο-τρεῖς ἔργατες καὶ τοὺς ἔφερε στὸ μαγαζὶ του. Τοὺς ἔβαλε καὶ γκρεμίσαν τὴν πορτούλα. Τὰ παιδιὰ του κι ὁ Σιέμος κοιταζόντανε, κοιτάζαν καὶ δὲν πιστεῦαν τὰ μάτια τους. Αὐτὸς στεκόταν ἐκεῖ μὲ τὰ πόδια ἀνοιχτὰ καὶ τὰ χεῖλια σφιγμένα. Τοὺς κοιτοῦσε ποὺ γκρεμίζαν αὐτὴ τὴν πόρτα, γκρεμίσαν ὅλον τὸν τοῖχο. Ἐνας κόσμος παλιὸς γκρεμιζόνταν γιὰ πάντα, ἔφευγε πίσω. Καὶ ξεπρόβαλε τώρα ὁ θησαυρὸς τῆς δικῆς του πραιμάτειας — νὰ τὸν βλέπουν ὅλοι.

Τράβηξε λίγο παραμέσα τὸ τραπέζι καὶ ξανακάθισε σάμπως νὰ μὴν εἶχε γίνει τίποτα. Κι ὀλότελα ξαφνικὰ, ἔτσι ξαφνικὰ ὅπως εἶχε γκρεμίσει τὸν τοῖχο, ξανοίχτηκε μέσα στὴν ἀγορὰ — πιστώσεις, ἐμπορεύματα, συνεταιρισμούς. Τὰ ὀβραίνια μαγαζιά βρεθήκανε ὅλα δεμένα μὲ τὸ δικό του — συμβόλαια, συνεταιρισμοί, πιστώσεις, συμπερόντα καὶ κέρδη. Κανένα δὲν ξανάνοιξε Σάββατο. Γύρω στοὺς ἐμπόρους βολοδέρνανε κ' οἱ μικρότεροι — μεσίτες, μεταπράτες, μικρέμποροι καὶ πραιματευτάδες, οἱ γυρολόγοι. Παρακάτω δένανε κι αὐτοὶ τὴν ὀβραίνικη φτωχολογιά μὲ τὰ χίλια σκοινιά — παράδες, ἀνάγκες, συγγένειες, ἐλπίδες. Ὁ ἴσκιος τοῦ μαγαζιοῦ του τοὺς σκέπασε ὅλους. Συναγῶι, Κοινότητα καὶ τὸ μαγαζὶ τὸ δικό του εἶταν τώρα ἕνα καὶ τὰ τρία — ὁ νόμος τοῦ Ἀβραάμ, ὁ φόβος καὶ τὸ χρῆμα — ἡ κλώσσα. Τίποτα πιά δὲν μπορεῖ νὰ σαλέψει μέσα στὰ ὀβραίνια δίχως τὴ θέληση τῆς δικῆς του.

Ἡ μάνα τοῦ Γιοσέφ, αὐτὴ μονάχα εἶχε ἀπομείνει κεῖ πέρα, ἔξω ἀπ' τὴ θέληση τῆς δικῆς του, ἔξω ἀπὸ κάθε νόμον ὀβραίνικον ἢ ρωμαϊκόν. Μισοζωντανὴ μισοπεθαμένη, μισογνωστικὴ καὶ μισόζουρλη, τριγύριζε ἀπὸ δρόμο σὲ δρόμο κι ἀπὸ πόρτα σὲ πόρτα καὶ ρωτοῦσε τοὺς ὀβραίνιους γιὰ τὸν

Γιοσέφ ἂν ἐμάθανε τίποτα — αὐτὴ δὲν ἤξερε καὶ τὸν περὶ μιν ἀκόμα. Κ' οἱ ὀβραῖοι σκύβανε τὸ κεφάλι τους, δὲν ἔβλεπαν τί νὰ τῆς ποῦνε, μερικοὶ τρέχανε νὰ κρυφτοῦν, δὲ θέλαν νὰ πέσουν ἀπάνω τῆς. Ὁ Σαμπεθαὶ Καμπιλῆς τὸ ἔφερε κι αὐτό, πὼς ὁ Χαΐμ Ἐζρά τῆς μάζωνε πάντα κατὰ λίγα λεφτὰ στὸ μαγαζὶ του καὶ πήγαινε καὶ τῆς τὰ δίνε. Νὰ τοῦ τὸ κορβὲ — χειρότερα. Ἐπῆσε στὰ γόνατα καὶ παρακάλεσε ταπεινὰ τὸ Θεὸ του νὰ τῆ σηκώσει μὴν ὄρα ἄρχύτερα νὰ τελειώσει καὶ τὸ δικό τῆς τὸ βάσανο.

Ὁ Θεὸς ἄκουσε τὴ φωνή του — ἡ γριά πέθανε κι αὐτὴ πολὺ γρήγορα. Καὶ μόνον τότε ποὺ δὲν ἔμεινε τίποτα πιά, τότε μονάχα τὴν ἔνωσε τὴ λύπη ποὺ τόσο καιρὸ τοῦ τρωγε τὴν καρδιά. Τὴν ἔνωσε καὶ φοβήθηκε. Φοβήθηκε γιὰ τὸ ράγισμα, πὼς δὲν εἶταν ὄξω, στὴν Κοινότητα, μὲ τοὺς λίγους φουκαράδες ποὺ θέλανε νὰ δουλέψουνε Σάββατο καὶ δὲν ξανακότησαν, μὲ τοὺς πέντε-δέκα ἐμπόρους ποὺ θέλαν ν' ἀνοίξουν τὸ Σάββατο καὶ δὲν ξανανοῖξαν. Πὼς ἡ πίστη ἢ δική του δὲν εἶταν ἀμόλευτη σὰν καὶ πρῶτα, ἀφοῦ λογάριζε τὴ ζωὴ μὲ τὰ δικά τῆς τὰ μέτρα, ἀφοῦ λογάριζε τὴν καρδιά του ἂν χαιρόταν ἢ πόνεγε καὶ σκεφτότανε κι αὐτὸς σὰν τοὺς ἄλλους καὶ τοῦτο καὶ κείνο καὶ τὴ γριά καὶ τὸ θάνατο — αὐτὸ φοβήθηκε. Καὶ βιάστηκε νὰ ξεπλύνει τὴν προδοσία καὶ τὴν ἀμαρτία του.

Ἔτσι τ' ἀποφάσισε τότε καὶ γίνθηκε πρόεδρος τῆς Κοινοτήτας. Ἄρχισε καὶ πήγαινε ταχτικά στὸ νομάρχη καὶ τὸ δήμαρχο, εἶχε γράμματα μὲ τοὺς βουλευτὲς τοῦ νομοῦ, μπῆκε στὸ συμβούλιο τοῦ Ἐμπορικοῦ Συλλόγου καὶ τοῦ Ἐπιμελητηρίου, ἔβαλε τὸ Σιέμο στὸ Δημοτικὸ Συμβούλιον τῆς πόλης. Κάπου-κάπου ἔδινε καὶ μικρὰ ἀνώνυμα ἀρθροδια στὴν τοπικὴ ἔφημερίδα γιὰ τὰ ζητήματα τῆς Κοινοτήτας τῶν ὀβραίων καὶ γιὰ ζητήματα γενικότερα.

— Χαίρομαι πάρα πολύ πού ἡ ἰσραηλιτικὴ μας Κοινότητα ἀρχίζει νὰ γίνεταί κοινωνικός παράγωγος τόσο δραστήριος, ἔλεγε ὁ ἐκδότῃς τῆς καὶ τσέπωνε τὸ φάκελο μὲ τὸ παραδάκι.

Ὁ Σαμπεθαὶ Καμπιλὴς σήκωνε τὰ μάτια καὶ κοίταζε αὐτὸ τὸ μούτρο πού χαϊρότανε γιὰ τὴν ἰσραηλιτικὴν μας Κοινότητα. Ἄν ντρεπόταν ἐκείνη τῇ στιγμῇ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, ἂν λυπόταν γιὰ τὸν παλιὸ τὸν καιρὸ, θὰ ἔχε πάλι τύψεις τὸ βράδυ.

Τώρα φόραγε κι αὐτὸς μιὰ ρεπούμπλικα στὸ κεφάλι του κανονικὰ πατημένη, ἔβαλε παλτὸ μὲ κουμπιὰ σταυρωτὰ κι ἀπὸ τὴν ἀνοιξή καὶ πέρα ὡς τὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ ντυνότανε μὲ ἀνοιχτότερα ρουῖχα. Ὁ παλιὸς ὁ καιρὸς τῆς ταπεινοσύνης πού χρειαζότανε τότες κ' ἔφτανε καὶ περίσσειε, φαινότανε πιά μακριά, σὰ νὰ ἔτανε μονάχα ἓνα βιβλίο μέσα στὴ Βίβλο, διπλά στὸ Λευιτικὸ, σὰ νὰ ἔχε πεθάνει μαζί μὲ τὸ Μουφτὴ πού κούναγε τὸ κεφάλι του, μὲ τὸ Γιουσέφ πού δὲν ἤξερε νὰ κουμπώσει τὰ κουμπιὰ τοῦ παντελονιοῦ του...

Ἡ ὀμίχλη εἶχε πέσει βαριά — ἔτσι γινότανε καμιὰ φορὰ τὸ χειμῶνα σ' αὐτὴ τὴν πόλη. Ὡρα περασμένη ὁ Σαμπεθαὶ Καμπιλὴς κατέβαινε κατὰ τὸν ὀβραϊκο μαχαλά μὲ τὰ χέρια σφιγμένα μέσα στὶς τσέπες τοῦ παλτοῦ του. Εἴταν λυπημένος πάλι κι οὔτε τὸ κατάλαβε πῶς πέρασε τὴν παλιὰ πόρτα τοῦ Κάστρου καὶ βρισκότανε πιά μέσα στὰ ὀβραϊκά. Ψυχὴ πουθενά. Κάπου κάπου σὲ κανένα παράθυρο φῶς. Εἴτανε μπροστὰ στὴν πόρτα τοῦ Χαΐμ Ἐζρά.

— Χαΐμ, ἔ Χαΐμ, φώναξε δυνατὰ. Τὸν φώναξε πρῶτα κ' ὕστερα μόνο ἀναρωτήθηκε τί τὸν ἤθελε. Τίποτα δὲν τὸν ἤθελε, μετάνιωσε, ντράπηκε, κίνησε νὰ φύγει. Τὸ παράθυρο

ἄνοιξε — δὲ μπορούσε πιά νὰ φύγει. Ὁ Χαΐμ Ἐζρά ἔσκυψε ἀπὸ πάνω μὲ τὰ νυχτικὰ του:

— Τί εἶναι; Καμιὰ φωτιά πάλι;

— Ὁχι, ἐγὼ εἶμαι... Ὁ Σαμπεθαὶ.

— Καμπιλὴς;

— Ναί, ἐγώ.

— Καί τί;

— Μέρους εἶχα νὰ σέ δῶ...

— Θέλεις τίποτα;

— Ὁχι... Πέρναγα, εἶδα τὸ φῶς... Εἶπα, δὲν ἔπεσε ἀκόμα, ἔτσι μοῦ ῥθε νὰ σέ φωνάξω.

Σώπασαν. Ὁ Χαΐμ Ἐζρά ἀπὸ πάνου δὲν τὸν ἐβλεπε καλὰ μέσα στὸ σκοτάδι.

— Τώρα γυρίζεις, ρώτησε γιὰ νὰ πεῖ κάτι κι αὐτός.

— Τώρα, ναί... Δύσκολα, Χαΐμ, ὄλο δυσκολότερα.

— Σωστὰ χαγιασέμ, τοῦ ξέφυγε κ' ὕστερα ἀπὸ τόσον καιρὸ τὸ ξανάπε.

Καληνυχτίστηκαν, ὁ Χαΐμ Ἐζρά ἔκλεισε τὸ παράθυρο.

— Σωστὰ χαγιασέμ, τὸ ξανάπε μόνος του μέσα στὸ δωμάτιο καὶ στάθηκε κι ἄκουσε τὴ φωνή του. Τοῦ φάνηκε πολὺ ταίριαστὸ γιὰ τὴν περίσταση, γιὰ κάθε περίσταση, πολὺ ὠραῖο καὶ πολὺ ἀστεῖο. Κ' ἔχει καὶ νόημα... νόημα βαθὺ — γιὰτὶ τὸ σταμάτησε; Ἀῦριο κίολας τὸ ξαναρχίζει — σωστὰ, σωστὰ χαγιασέμ, δύσκολα, ὄλο δυσκολότερα, κύριέ μου...

Ὁ Σαμπεθαὶ Καμπιλὴς πῆγε λίγο παρακάτω καὶ στάθηκε. Ὁ δρόμος εἴταν ἔρημος, ἡσυχία βαθιά τὸν εἴζωνε, δὲν ἀκουγότανε τίποτα, τίποτα. Τίποτα ἐδῶ δὲν σαλεύει δίχως τὴ δική του τὴ θέληση. Κι ὡστόσο μέσα στὴν ἀντάρα ὄλα φαίνονται νὰ γλυστρουῖνε — ὄλα γλυστρουῖνε καὶ φεύγουν καὶ πέφτουν, ὄλα, κάθε μέρα, κάθε ὥρα — νὰ το, λοιπόν, ἡ καρδιά του γλυστράει:

— Γιوسف... Καρδιά μου Γιوسف... Γιατί; Γιατί έσύ;... Κύριε... Γιατί διάλεξες αυτόν να με δοκιμάσεις; Ακούμπησε στο στήλο, βγαλε το καπέλο του και σκούπισε το κεφάλι του που τό'λουζε ο ιδρώτας. Μέσα στο σκοτάδι είδε τότες την άγρια μορφή του θεού του, μέσα στην έρημία του όβραϊκου μαχαλά ξανάκουσε τη φωνή του... Να ξυπνάει τον κόσμο για ν' ακούσει, λέει, μια όβραϊκή φωνή μέσα στη νύχτα!... Και τί σου χρειάζονται έσένα, Σαμπεθάι Καμπιλή, τέτοια λόγια;

‘Η προδοσιά κ' ή άμαρτία του τον πλακιάσαν εκεί μ' όλο τό βάρος τής νύχτας. Κ' εκεί, τό όρκίστηκε τότες μια φορά και για πάντα να μην την αφήσει ποτές άπ' τά χέρια του την κοινότητα του Κυρίου του...

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τάλλα που γιναν ύστερα θά'πρεπε να'ναι ό επίλογος του χρονικού μιās Ισραηλιτικής Κοινότητας στην Ελλάδα. Ποτές δέν εΐταν ό σκοπός μου να τό γράψω έγώ ένα τέτοιο χρονικό — και δέν νομίζω πώς είναι δουλειά μου. Έγώ για τον Καμπιλή τον δικό μου ήθελα να πω, που γέρασα κι άκόμα δέν τά κατάφερα να τό ξέρω τί άγάπησα και τί μίσσησα άπό την πίστη του. Τά είπα — όπως μπορούσα.

Μά ή ζωή τούτη τη φορά θέλησε να κλείσει ή ίδια τό διήγημα, δίνοντας αύτή — σπάνιο πράμα — την άνεγκαιά λύση. Άρκει, λοιπόν, ν' αναφέρω χρονογραφικά πώς ό Σαμπεθάι Καμπιλής τον κράτησε σ' αλήθεια τον όρκο που 'δωσε στο Θεό του εκείνη τη νύχτα και δέν την άφησε άπ' τά χέρια του την Κοινότητα των Έβραίων ως την τελευταία στιγμή — ως τό Θάνατο, τό δικό του και τό δικό της.

Όταν άκουστήκαν οι Γερμανοί και κατέβαιναν στην Ελλάδα, άρχισε και στη μικρή Κοινότητα των Έβραίων αύ-τής τής πόλης ό μεγάλος τρόμος. Όλοι ξεπουλούσαν, άλλοι φιαύχτανε λίρες, όλοι φώναζαν να σκορπίσουν και να κρυφτούνε μέσα στους Ρωμούς. ‘Η κοινότητα τρανταζόταν δολκλήρη, ακόμα λίγο και θ' άρχίζε τό σωτήριο σκόρπισμα.

Δεμένους με τά χίλια σκονιά του, δίβουλους και τρομαγμένους, ό Σαμπεθάι Καμπιλής τους κράτησε κεϊ, με χίλιους τρόπους, με μηχανές κ' έλπίδες και με φοβερίσματα, να μη σκορπίσουν μονάχα, να μην του φύγουν. Και τους προφτάσαν, εκεί. Και τους πήραν όλους: και τον κουφό τό χα-

Χάμη και τίς γριές και τούς γέρους και κείνους πού θέλανε νά δουλέψουνε τὸ Σάββατο και τούς ἄλλους ὅλους πού δὲν πιάνανε τῆ φωτιά και τὰ μικρά τὰ παιδιά τους μετὰ τὰ σπου-
ρια και τοῦ Σαμπεθαί Καμπιλῆ τὰ παιδιά και τὸ Σιέμο και τὸν ἴδιον τὸν Σαμπεθαί Καμπιλῆ. Και χαθῆκαν ὅλοι — τέσ-
σερις χιλιάδες ψυχές, ἔξω ἀπὸ κείνους τούς λιγοστούς, με-
τρημένους στὰ δάχτυλα — πού δὲν θέλησαν ν' ἀκούσουν τὸν
Σαμπεθαί Καμπιλῆ και τὰ σπιάσανε τὰ σκοινιά του και φύ-
γανε, κρύφτηκαν μετὰ στοὺς Ρωμιούς ἢ πήγανε στὸ βουνὸ
πού τούς φώναζαν οἱ ἐαμίτες.

Μέσα σὲ λίγες ὥρες ἡ Κοινοτήτα τῶν Ἑβραίων βούλια-
ξε ἀκέρια. Μετὰ τῆ Συναγωγῆ της, τὰ μαγαζιά της, τούς πα-
ράδες τούς μαζωμένους πεντάρα-πεντάρα. Δὲν ἔμεινε τίπο-
τα. Ἡ μικρὴ μας πόλη μετὰ πιασμένη τὴν ἀνάσσα ἄκουσε τὸ
σπαραγμὸ και τὸ θρῆνο πού ὑψώθηκε ἀπ' τὰ ὄβραϊκά. Εἴ-
ταν ὁ ὕστατος θρίαμβος τοῦ Σαμπεθαί Καμπιλῆ.